

TARTALOM

<i>Kedves Olvasóink!</i>	2
<i>Csepregi Márta: Hetven éves lehetne Schmidt Éva</i>	3
<i>Ruttkay-Miklán Eszter: Életmű egy szócikkben? Schmidt Évára emlékezünk</i>	5
<i>Istimirova-Poszohova, Alla: Éva. Szeretjük és emlékezünk</i>	8
<i>Sipos Mária: Emlékezés Schmidt Éva 70. születésnapján</i>	10
<i>Kubinyi Kata: Búcsú Mai Bereczkitől</i>	13
<i>Észt versek</i>	19
<i>Tamás Ildikó: „Számi 100”</i>	24
<i>Paréj Gabriella: Az életről jókjálnak</i>	28
<i>Csúcs Sándor: Könyvsarok</i>	32
<i>Zaicz Gábor: Négy száz pénznév története és eredete</i>	35

A címlapon Schmidt Éva (1948–2002)

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

XXIII. évfolyam, 3. szám

2018. szeptember

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Falk Nóra, Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Kedves Olvasóink!

Szomorú hírral kell kezdenem megszokott rovatomat. Július 31-én, 89 éves korában elhunyt a mindenki által szeretett és tisztelt Bereczki Gáborné Kiisk Mai, évtizedeken át az észti nyelv és kultúra magyarországi tanára és népszerűsítője. Johanna Laakso a finnugor nyelvészet professzora a bécsi egyetemen elismerő szavakkal méltatta Mai nénit az Interneten, mi pedig Kubinyi Kata nekrológiát közöljük ebben a számunkban. Az elhunytat szeptember 19-én Észtországban helyezik örök nyugalomra.

Az idén nyáron lett volna hetven éves Schmidt Éva, a kiváló finnugrista, néprajztudós és nyelvész, aki tizenhat évvel ezelőtt tragikus körülmények között hagyott itt bennünket, valamint a hantikát és a manysikat, akikért életét áldozta. Évára emlékezünk Csepregi Márta és Ruttkay-Miklián Eszter írásaival. Sipos Mária arról az emlékülésről számol be, amelyet 2018. június 28-án rendeztek az MTA Nyelvtudományi Intézetében. Hanti-Manszijszkból pedig Alla Istimirova-Poszohova küldte el megemlékezését. Mint ismeretes Schmidt Éva húsz évre zárta hagyatékát, amely óriási mennyiségű és feltehetőleg hallatlanul értékes nyelvi és néprajzi anyagot tartalmaz. A határidő négy év múlva lejár. Jó volna, ha a megmaradt néhány finnugor tanszék addigra kinevelne olyan fiatal kutatókat, akik kellő empátiával és szakértelemmel tudják majd feldolgozni az anyagot.

Lassan a vége felé közeledik az észti jubileumi év. Mostani számunkban mutatványokat közlünk az észti költészetből, pontosabban a jubileumra megjelent *A 12 legszebb észti vers* c. könyvecskéből. A könyvet Pusztay János mutatta be a februári észti ünnepségen. Erről és a jubileum alkalmából megjelent két másik kiadványról rövid ismertetés olvasható *Könyvsarok* c. cikkünkben.

Tamás Ildikó bemutatja a számi (korábbi elnevezéssel lapp) nemzeti identitás kiépülésének folyamatát a kezdetektől (1917. február 6.) a mai napig, illetve az évforduló alkalmából rendezett magyarországi programokat. A cikk technikai okokból csúszott át mostani számunkba. Számi témájú még ebben a számunkban Paréj Gabriella ismertetése a *Szerencsefia* c. kötetről.

Befejezésül jelzem, hogy ehhez a számunkhoz mellékeljük a Rokon Népek Napja alkalmából rendezendő ünnepség meghívóját. Remélem, lapunk minél több olvasóját üdvözölhetjük majd a vendégek között.

Csúcs Sándor

*

Hetven éves lehetne Schmidt Éva

Schmidt Éva, az obi-ugor nyelvek és kultúrák kutatója, dokumentálója és újjáélesztője hetven éve, 1948. június 28-án született Budapesten, és tizenhat éve, 2002. július 4-én hunyt el Hanti-Manszijszkból.

Életéről, munkásságáról sok helyen írtak, legutóbb a Wikipédiára került föl róla megbízható pályakép és műveinek teljességre törekvő bibliográfiája¹. Most nem ismétlem meg az ismert tényeket, inkább néhány vele kapcsolatos emlékezet idézem fel.

1973-ban negyedéves orosz szakosként arra készültem, hogy a következő tanévet részképzésen Leningrádban töltsöm. Akkor már második éve tanultam hantiul. Mikola Tibor irányításával Nyikolaj Tyerjoskin vahi hanti kresztomatija alapján ismerkedtem a nyelvvel, és gyűjtöttem az anyagot az igeneves szerkezeteket vizsgáló szakdolgozatomhoz. Hajdú Péter professzor ajánlotta, hogy ha Pesten járok, keressem meg Schmidt Évát, aki akkor tért vissza Leningrádból, és „több osztják nyelvjárást beszél”. Kérjek tőle tanácsot, kit érdemes megkeresni a Néva-parti városban. Éva kedvesen fogadott, küldött velem ajándékokat a Herzen Intézetben oktató Matra Vahrusevának és az Akadémián dolgozó Nyikolaj Tyerjoskinnak. Azt is ajánlotta, hogy keressem meg az obi-ugor diákokat a kollégiumukban, vigyek egy üveg vodkát, és haverkodjunk össze. Utóbb bejártam Vahruseva hanti és manysi óráira, s néhányszor konzultáltam Tyerjoskinnal is. Mindketten nagy szeretettel emlegették Évát. A diákokkal viszont nem sikerült összehaverkodnom.

Később Éva a Néprajzi Intézetben dolgozott, én az ELTE Finnugor Tanszékén, ahol hanti és manysi nyelvet is tanítottam. Ezért, amikor 1984-től hat évig a Helsinki Egyetem magyar lektori posztját töltöttem be, Évát kérte föl az akkori tanszékvezető, Hajdú Péter a helyettesítésemre. Órái nyomán többen váltak az obi-ugor nyelvek és kultúrák híveivé és később kutatóivá. Akkori tanítványai közül elég megemlíteni Ruttkay-Miklián Eszter vagy Sipos Mária nevét.

Az 1990-es években Halmy György számos interjú készített Évával, melyek több dokumentumfilmnek is alapul szolgáltak. Ezeknek e filmeknek a forgatókönyvei 2014-ben nyomtatásban is megjelentek „Utazás a túlsó világba Schmidt Éva nyomán” címmel². Éva többek között elmondta, hogy az 1980-as évek második felében súlyos identitásválságtól szenvedett, álmatlanság kínozza, képtelen volt dolgozni. Egy pszichiáter félrekezelte, amire majdnem ráment az élete is. Én erről az időszakról azt tudtam, hogy megírta a kandidátusi értekezését oroszul, tanított az egyetemen, dolgozott a Néprajzi Intézetben, nyers- és műfordításokat készített, Nagyvezda Lukinával összeállított egy páratlanul gazdag orosz nyelvű

¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Schmidt_%C3%89va

² Horváth Csilla írt róla ismertetést: <https://www.nyest.hu/renhirek/medvevel-programozni>

kötetet az obi-ugor mondakincsből, melyhez széleskörű kutatómunkát igénylő jegyzeteket írt, kidolgozta egy leendő nyugat-szibériai folklór archívum működési szabályzatát, kutyákat idomított... Erre csak annyit mondhat az ember: te jó ég, mire lett volna képes Éva, ha tud dolgozni?!

Hihetetlen munkabírásról bárki meggyőződhetett, aki találkozott vele. Ez folytatódott később is, amikor már Belojarszkijban vezette az általa alapított intézetet. Oktatott, gyűjtött, dokumentált, szervezett, önzetlenül osztogatta szellemi kincseit. Sikerült elhíttatni környezetével, hogy van jövője az obi-ugor kultúrának. Éppen ezért ért mindenkit váratlanul a halálhíre.

Éva mostani születésnapjáról többen, többféle formában megemlékeztek. Június 18-án a Fészek Klubban működő Medve Színpad társulata és közönsége idézte meg Éva szellemét. Az est szervezője Halmy György filmrendező volt, aki évtizedek óta keresi a kulcsot Éva különleges személyiségének titkához – őszintén szólva nem tudom, hogy megtalálja-e valaha bárki is.

A Nyelvtudományi Intézet június 28-án emlékkonferenciát rendezett³, ahol szó volt terepmunkáról, konkrét hanti és manysi nyelvészeti kérdésekről, a dokumentáció szükségességéről és korlátairól, folklór szövegek kiadásáról – mindez kapcsolódik Éva munkásságához is. Voltak az előadók között is és a hallgatóság körében még többen, akik életkoruknál fogva nem is ismerhették személyesen Évát. Ez a konferencia is megmutatta, hogy ki-ki a saját tehetsége, tudása, lehetőségei szerint, a habitusának megfelelő módon műveli a tudományt, viszi tovább Éva hagyományait.

Nyugat-Szibériában is voltak megemlékezések. A hanti-manszijszki obi-ugor színház tagja, Alla Istimirova, akinek csak gyermekkori emlékei voltak Éváról, júniusban két eseményt szervezett: Vezsakariban az obi manysik és hantik hagyományos szertartáson rótták le tiszteletüket Éva emléke előtt, Hanti-Manszijszkban pedig barátai, munkatársai idézték fel alakját, munkásságát egy szűkkörű beszélgetés keretében.

Minden megemlékezésen szóba kerül Éva hagyatékának sorsa. Van, aki fordulópontként várja a 2022. évet, amikor letelik az a húsz éves moratórium, melyet Éva rendelt el „az adatközlők védelme érdekében”. 2002 őszén az Éva hagyatékát leltározó bizottság tagjaként Ruttkay-Miklán Eszterrel és Sántha Istvánnal együtt szembesültünk azzal, hogy milyen hatalmas mennyiségű anyagot gyűjtött Éva élete során. Egy hónapi megfeszített munkával leltároztuk és másoltuk Éva felvételeit (400 óra videó és 300 óra audió anyag) és kéziratait, de hazahozni akkor nem engedte a Hanti-Manysi Autonóm Körzet vezetősége, csak egy fél évvel később. Az eredeti felvételek Belojarszkijban maradtak, későbbi sorsukról nincs információnk. A hazahozott anyag a Nyelvtudományi Intézetbe került, ahol a felvételeket digitalizálták, így remélhetőleg használhatók lesznek, amikor elkezdődik

³ http://www.nytud.hu/program/absz/scmidteva70_2018j0628.pdf

a kutatásuk. Sipos Mária addig is útjára indított egy könyvsorozatot Schmidt Éva könyvtár címen, melyben olyan anyagokat jelentetett meg immáron öt kötetben, melyre feltételezésünk szerint nem vonatkozik a tilalom. A Schmidt Éva által megkezdett munka remény szerint folytatódik, és meghozza gyümölcsét.

Csepregi Márta

*

Életmű egy szócikkben? Schmidt Évára emlékezünk

2018. június 28-án lett volna Schmidt Éva 70 éves, így erre a napra az MTA Nyelvtudományi Intézete emlékkonferenciát szervezett, mellyel méltóképpen emlékezhettünk – s ez nem kis dolog. Éva személyisége és tudása olyan lehangoló, hogy nehezen talál az ember megfelelő szavakat a felidezésére. A konferencián kívül egy apró kis „ajándékot” készítettünk: a Wikipédián található korábbi, hibáktól hemzsező szócikket Csepregi Márta nekrológja alapján kijavítottam, és közzétettük a magyar és az orosz oldalon. Az orosz verzió Vándor Anna és Jan Kuntur munkája. Bár lehetetlen Schmidt Éva életművét (másét is) egy szócikkbe sűríteni, ma már az első forrás, ahol bárki utánanézi egy kutató munkásságának, a Wikipédia, így azt gondolom, alapvető kötelességünk, hogy ott megfelelő minőségű információ szerepeljen.

Az emlékezés ismét felszínre hozta azt, hogy mennyire nem tudunk még mindig mit kezdeni Éva halálával: leginkább nem is beszélünk róla, gondolkozni meg főleg nem. Most, hogy „muszáj” volt, felszínre tört a bánat mellett az önvád, a „mi lett volna, ha...”, az értetlenségünk. Magam számára a hiány érzete mellett – vagy éppen ellenére – a kiút az, ha kreatív irányban próbálom Éva emlékét és munkáját használni. Erre most van is bőségesen lehetőség, hiszen Reguly Antal születésének 200. évfordulójára készülve, Reguly életművének megértéséhez Éva kulcsfontosságú segítségét adott. Három olyan fontos projektet szeretnék kiemelni ezek közül, amelyek az új Reguly-kiállítás tervezése során (is) meghatározóak, így a napi „kapcsolattartást” biztosítják Éva munkásságával.

1. A Terepgondolatok az osztják nép és kutatása hőskoráról című tanulmány⁴

Bár legtöbbször valószínűleg a medve kultuszról írott tanulmányát neveznék meg Schmidt Éva legfontosabb írásának,⁵ számomra a *Terepgondolatok* az, amely akár hányszor olvasom, mindig szemléletfordító – nem véletlenül szemléletfordítás az első alfejezet címe. A tanulmány egyszerre foglalkozik az obi-ugor kutatások témájával, módszerével és értelmével, mindezt Reguly munkássága köré építve fel, így a legideálisabb kiindulási alap bármilyen, Reguly életművével kapcsolatos gondolkodáshoz. Az apró filológiai adatok rendszerbe illesztésén, amin meg sem lepődünk Éva írásait olvasva, két nagyon fontos gondolat jelenik meg a cikkben: az egyik az, hogy vajon milyen módszerekkel, milyen nehézségekkel, milyen helyzetekben és milyen zsenialitással jegyezhetette le Reguly a gyűjtéseit, a másik pedig az, hogy vajon a hanti és manysi adatközlőit mi motiválhatta az együttműködésre, mi értelmét láthatták annak, hogy tudásukat megosszák vele.

Schmidt Éva szerint a lejegyzésben: „Reguly egyetlen könnyítő tényezője az volt, hogy az írásban nem kötötték sem prekoncepciók, sem szabályok: ahogy hallotta, úgy írt, még a sortördelésen sem gondolkodott. A magnetofonhoz szokott mostani gyűjtőknek már az is fantasztikum, hogy tartósan követni lehessen kézírással a lassú diktálást vagy éneklést különösebb rövidítési technikák nélkül. Ma ugyanis akár az idegen, akár az anyanyelvi gyűjtő fel lehet készülni hősenekformulákból, szerkesztési szabályokból és stílusfordulatokból úgy, hogy kellő gyakorlottsággal néhány szó elhangzása után előre tudja a következő sort. Elsőként alighanem Pápay József jutott el e szintre. Hogy Reguly hogyan boldogulhatott a szövegírással, mikor előtte nem is volt alkalma komolyabban ismerkedni az osztják nyelvvel, mind a mai napig rejtély. Az sem kevésbé mesébe illő dolog, hogy az énekes hogyan győzhette türelemmel a lassított és valószínűleg ismételtetésekkel szaggatott előadásmódot, mikor halvány előképe sem lehetett a filológiai munkáról. Még ha figyelembe vesszük, hogy a rövid félsormotívumos, 2 1/2 1 vagy alig szélesebb metrumú hősenek lejegyzése lényegesen kevésbé munkaigényes, mint például egy töltőszótagokkal teletűzdelt 3 3 / 3 3 versmértékű medveünnepi éneké, akkor is alig hihető teljesítmény az 1844. december 13. napi két hősenek leírása.” (*Terepgondolatok*, 111. o.)

Amennyiben Reguly legfontosabb tevékenységének a gyűjtést nevezzük meg, úgy a gyűjtés körülményeire, módszerére, nehézségére vonatkozó ismeretek bemutatása alapvető fontosságú.

⁴ In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 20 (2001): 99–120.

⁵ Legújabbban a *Schmidt Éva könyvtár* 5. köteteként megjelent *Medve kultusz* kötetben olvashatók az összegyűjtött írások e témában. (Szerk.: Sipos Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2011.)

2. Hősenek visszaolvasása – Dmitrij Grigorjevics Gindisev, Budapest, 1995. január 25-től február 8-ig.

A Reguly-féle hősenek hangzóvá tételére két út kínálkozik. Mivel a műfajban a szöveg és a dallam egységet alkot, a kettő együtt lenne a tökéletes megoldás. Mint tudjuk, a dallamok rögzítésére alig, csak minimális mértékben volt lehetősége Regulynak, így bármilyen rekonstrukció kérdéseket vet fel. Dmitrij Grigorjevics Gindisev magas képzettséggel rendelkező, egyben népe kultúrája iránt elkötelezett értelmiségi volt, aki 1995-ben az akkori Művelődési Minisztérium meghívására érkezett Magyarországra. A Reguly által gyűjtött szöveghez azonban hozzá kellett nyúlni, hiszen a szigvai hanti nyelvjárás eltűnt, a szövegek a hozzá közelinek tűnő Berjuszov környéki nyelvjárásból is csak átdolgozás után értelmezhetőek.⁶ Dmitrij Grigorjevics Gindisev felolvasa a hőseneket; erről videófelvétel készült. Az énekszövegek prózában hangzanak el, ami talán még a Reguly-gyűjtés körülményeinek is megfelel, hiszen a fenti idézetben Schmidt Éva arra is felhívta a figyelmet, hogy énekelt diktálás alapján szinte lehetetlennek tűnik a szövegek lejegyzése, így elképzelhető (bár nagyon nehezen), hogy dallam nélkül diktálták neki az énekeket.

3. Revival: hozzáférhetővé tétel és újraterepítés – Leontij Taragupta

A hősenek hangzóvá tételének másik módja a dallam rekonstruálásnak kísérlete. E megoldás a Grigorij Torikoptintól gyűjtött énekek kapcsán merült fel: az ő leszármazottja, Leontij Antonovics Taragupta zenész, költő, filozófus vállalkozott a nemzetségére vonatkozó hősenek szövegének újraéneklésére. A szövegek átdolgozását itt is elvégezte Schmidt Éva, Leontij Taragupta pedig a dallam újraterepítését és az újraéneklést vállalta, amit a szintén maga által rekonstruált-kitalált húros hangszeren kísért. A projekt végeredménye csak 2004-ben (tehát Schmidt Éva halála után) látott napvilágot Budapesten, a *Varjúcsőrű csillogó hegy énekei* című CD formájában, melynek felvételei szintén a ZTI-ben készültek, kiadója pedig a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete volt. E projekt hűen tükrözi a *Terepgondolatok* alapvető problematikáját, nevezetesen: amellyel, hogy nekünk mi mindent jelent Reguly obi-ugor gyűjtése, milyen jelentőségű mindez a hantik és manysik számára, akik legrégebbi forrásként ehhez nyúlhatnak vissza, akár újratervezve és/vagy újraalkotva saját kultúrájukat.

A fenti három példa remekül reprezentálja Schmidt Éva tanítói minőségét: azt a képességét, hogy a hatalmas tudásából leszűrte konzekvenciákat hogyan tudta plasztikusan megjeleníteni. Az idézett példák gyakorlatilag kész múzeumpedagó-

⁶ *Jelentések Szibériából. Schmidt Éva Könyvtár 1.* Szerk.: Sipos Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2003: 76–77.

giai feladatok egy leendő Reguly-kiállításba: a felvételek felhasználása kiváló lehetőséget teremtene arra, hogy bemutassuk Reguly lejegyzési nehézségeit, modellálva a gyűjtési szituációkat. Mindamelllett arra is jó lehetőséget ad, hogy a gyűjtések felhasználásának sokoldalúságára is felhívjuk a figyelmet.

Köszönöm, Éva, hogy a Reguly-kiállítás megalkotásában is segítesz!

Ruttkay-Miklián Eszter

✱

Éva. Szeretjük és emlékezünk

2018 májusában Magyarországon pihentem. Budapest felé a repülőgépen azon tűnődtem, hogy bennem ez az ország Schmidt Éva nevéhez kapcsolódik. Az obi-ugor nyelvek kutatóját, a belojarszkiji Északi Osztyák Folklor tudományi Archivum alapítóját és első vezetőjét ismerik az egész Hanti-Mansyi Körzetben, meg annak határain túl is.

Évát még kislány koromban ismertem meg, 1991-ben. Vendégségbe jött hozzánk, valamit beszélt anyukámmal; gyakran járt Vezsakariban, ahol a nagypapám, Pavel Taraszovics Kosztyin élt. Egyszer magnókazettákat hozott azokkal a beszélgetésekkel, amelyeket Leonyid Taraszovics Kosztyinnal folytatott. Sok évvel később nagy érdeklődéssel hallgattam végig a felvételeket. Leonyid beszél rajtuk Vezsakariról, ahol igen régóta a Kosztyin nemzetséghez tartozó manysik élnek.

Éva nagyon szerette és tisztelte ezt a földet, a helyet, ahol a hantik és manysik a Karmos Öreg iránti tiszteletüket szokták leróni. Azt már csak a halála után tudtam meg, hogy tevőlegesen támogatta Leonyid Kosztyinnak azt a kezdeményezését, hogy építsenek új Szent Házat Vezsakariban. A Szent Ház felépítését és berendezését éveken át A. I. Rajsev, a Hanti-Mansyi Autonóm Körzet – Jugra elnökhelyettese segítette, meg más aktivisták, többek között Magyarországról is. Volt egy idő, amikor az építkezés megtorpant, és a Szent Ház csak 2017-re érte el a „megnyitásra” kész állapotot. Sok év után idén nyáron Vezsakariban gyűltek össze a tugijani, polnovati, narikari, nyizsnyevartovszki, szurguti, szaranpauli,

hanti-manszijszki hantik és manysik a *Mirij Jir* szertartásra. Megerősödött az emberek hite, hogy ez a különleges hely nem lesz a feledés áldozata.

Budapesten megismerkedhettem Éva barátaival és kollégáival, Csepregi Mártával, Ruttkay Eszterrel, Halmy Györggyel, Barasits Zsuzsával, Mayer Ritával, Kerezsi Ágnessel, Vándor Annával, akik megosztották a vele kapcsolatos emlékeiket. Különösen az Éva testvérével való találkozás volt emlékezetes. Schmidt Ádám megmutatta Éva grafikáit és kisplasztikáit, a családi fotókat, sok érdekes történetet mesélt. Azt is megtudtam Ádámtól, gyerekkorában Éva miért kedvelte meg a lovakat. Érdekes tény, hogy Vezsakarinak, ahová Éva annyira szeretett járni, van egy másik neve is: *Luw ūs*, ami manysiul Ló-várost jelent.

Útban hazafelé, Oroszországba azon gondolkodtam, milyen végtelenül mély és bölcs volt Éva, mennyire határtalan volt a szeretete a hantik és manysik, az ugor föld iránt.

Schmidt Éva születésének 70. évfordulója alkalmából 2018 júniusában Hanti-Manszijszkban találkoztak Éva barátai és kollégái, akik beszéltek a kutatóval végzett közös munkájukról, megnézték a magyarországi kollégái visszaemlékezéseiről készített videófelvételeket, valamint Székely Orsolya *Lélek, el ne hibázd!* című, Schmidt Éva részvételével készített filmjének egy részletét. Nagyon hálás vagyok a barátainak, Gyina Geraszimovának, Vitalij Szigiljetovnak, Faina Istimirovának a rendezvény megszervezéséhez nyújtott segítségükért. Sok szép szó hangzott el annak a távoli Magyarországról származó szerény, munkaszerető nőnek az emlékére, aki mindig azt mondta magáról, hogy ő hanti.

Schmidt Éva hagyatéka óriási: hang- és videófelvételek százai őrzik az obi-ugorok múltfélben lévő hagyományait. Ám a legértékesebb, amit maga után hagyott, az a példa: hogyan kell féltőn, védelmezően óvni a gyökereinket. Külön köszönet a Kosztyin nemzetségtől Schmidt Évának és a többi magyarnak, aki részt vett Vezsakari földjének újraélesztésében.

Alla Istimirova-Poszohova
a Kosztyin nemzetség leszármazottja
Hanti-Manszijszk, 2018. július 4.

Vándor Anna
fordítása

✱

Emlékezés Schmidt Éva 70. születésnapján

Magától értetődő lenne Schmidt Éváról úgy megemlékezni, hogy különböző tudományterületekhez tartozó előadásokkal próbáljuk érzékeltetni azt a széles spektrumot – a nyelvészetől és nyelvi dokumentációtól kezdve a folklórkutatáson, a néprajzon át a vallástudományig –, amelyet a munkássága, illetve ő egymagában fedett le. A Nyelvtudományi Intézet Finnugor és Nyelvtörténeti Osztálya azonban egy másik utat választott: azt próbálta meg összegezni, hogy a terepmunka, amely Schmidt Évának oly sok tudományterületen kivételesen bizonyult tudását megalapozta, ma milyen eredményeket mutat fel az obugrisztikában. Amint az többször is elhangzott az ülésen, Schmidt Éva számára a nyelv, a nyelvjárások dokumentálása és gyűjtése nem cél volt, hanem „csak” a kultúra megismerésnek eszköze, de teljesítménye ezen a területen is kiemelkedő volt. Így, összhangban a szervező intézmény profiljával, az emlékülés központi témája a nyelvészeti terepmunka lett. Az eseményre pontosan Schmidt Éva születésének 70. évfordulóján, 2018. június 28-án került sor a Nyelvtudományi Intézet épületében. Prószéky Gábor igazgató megnyitója, illetve a rövid bevezető után, amely lényegében a Csepregi Márta által írt, és 2002-ben a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent nekrológra épült, hat előadás hangzott el, amelyek közül az első három a szurguti nyelvjáráshoz kapcsolódott.

Az első (*Csepregi Márta: Az istenek nyelve. A hanti mitikus énekek fordítási problémáiról*) az archaikus nyelvű folklór alkotásokban gyakori megfejtetlen szavakat tárgyalta. Ismertette egyrészt azokat az elképzeléseket és állásfoglalásokat, amelyeket maguk az adatközlők vagy e szövegeket ismerő hantik fogalmaznak meg (erre utal az előadás címe is): az istenidézőket, medveünnepi énekeket az énekmondók az istenektől kapják, ezért vannak bennük a halandók számára érthetetlen szavak. A nyelvészek, fordítók azonban általában megpróbálkoznak a megfejtéssel. Csepregi Márta a *t'et'*, *t'oper* és *kam* szavak használatát, fordításait, lehetséges értelmezéseit, a paralelizmusokban elfoglalt helyüket, nyelvjárási megfelelőiket tekintette át mindkét obi-ugor nyelvben. Összegző táblázata szerint a három szó használata egyöntetű a déli és keleti hanti folklórban, szembeállítva a manysival és az északi hantival mint másik csoporttal. A különbség az, hogy a három vizsgált szó közül a *t'oper* (az északi hantiban kb. *s'oper*) a második csoportban jellemzően használatos fémnevekkel, míg az elsőben nem.

A második előadás (*Schön Zsófia: A nyersanyag lehetőségei. A szurguti hanti nyelvjárás és standard*) az irodalmi nyelv használatának gyakorlati nehézségeire koncentrált. (Az irodalmi nyelvet az írásbeliség nyelvének is szokás nevezni hasonló szociolingvisztikai helyzetben levő kis nyelvek esetében.) Ennek keretében egyrészt a jugáni, pimi, agani és tromagani alnyelvjárások közötti fonológiai, fonotaktikai, lexikont illető, szintaktikai különbségek, illetve a lejegyzési-írási

gyakorlatok sokféleségét mutatta be. Másrészt egy tervezett jugáni mesekönyv munkálatai lehetőséget adtak annak illusztrálására, hogy a rögzített hanganyag lejegyzésekor keletkezett szövegváltozat, amely szórendjében a beszélt nyelv bizonyos vonásait mutatja, problematikus lehet az irodalmi nyelvhez kötődő elvárások szempontjából.

Gugán Katalin és *Káldi Tamás* előadása (*Változó terepek, változó módszerek: a meséktől a szemmozgáskövetőig*) több szempontból újszerű terepmunkáról számolt be. A közelmúlt tapasztalatai szerint a beszélőkkel folytatott munkák bizonyos fajtái valóban elvégezhetőek úgy is, hogy nem a kutató utazik a nyelvterületre, hanem az adatközlő jön oda, ahol a kutatási infrastruktúra sokkal hatékonyabbá teszi az együttes munkát. Ilyen módon zajlott le a szerzőpárosnak az emlékülésen bemutatott, a hagyományostól eltérő szórendű hanti mondatokra irányuló kutatása. Ennek célja az volt, hogy a szurguti hantira nézve közelebb kerüljön annak meghatározásához, mi kerülhet az ige mögé, illetve ezt milyen szintaktikai és diskurzus-pragmatikai szempontok határozzák meg. (A hanti nyelvre hagyományosan az jellemző, hogy a leghangsúlyosabb mondatrész, az új információ közvetlenül az ige előtt helyezkedik el). Ehhez olyan kísérletes módszert választottak, amelynek lényege, hogy a szem mozgásából következtetni lehet az olvasottak mentális feldolgozásának mikéntjére. Ez a vizsgált mondatok kis száma ellenére is hozott látványos eredményeket: az előzetes sejtéseknek megfelelően azoknak a mondatoknak a feldolgozása igényel nagyobb szellemi erőfeszítést, amelyekben az ige mögé új információ kerül, és amely feltehetőleg az orosz nyelv hatására kerül át a hantiba. Megállapítható tehát hogy a szemmozgáskövetéses módszer alkalmas a folyamatban lévő nyelvtörténeti változások vizsgálatára.

A délutáni blokk manysi témájú kutatások ismertetésével kezdődött. *Bíró Bernadett* és *Sipőcz Katalin* előadása (*A terepmunka hozadéka*) néhány jól eltalált példával illusztrálta, hogy az anyanyelvi beszélőkkel folytatott munka milyen lényegi adatokat képes feltárni. Amint bevezetőjükben elhangzott, ennek számos oka lehet. Fény derülhet olyan új jelenségekre, amelyek írott forrásokban még nem jelentek meg; előkerülhetnek olyan, korábban is létezett nyelvi formák, amelyek valamilyen oknál fogva nem kerültek lejegyzésre; és az is előfordulhat, hogy lejegyezték, de ritkák, s ezért elkerülték a kutatók figyelmét. Példáik között szerepelt egy caritívussal kifejezett (fosztóképzős) tagadási forma, a ditranzitív szerkezetek vizsgálatakor feltűnt összefüggés a tárgy-as ragozás és a perfektivitás között; illetve két hasonló szemantikájú igenév (az *-n* és az *-m* képzős) közötti különbség (egyidejű / előidejű).

Horváth Csilla előadásában (*Schmidt Éva terepmunka-módszertanának tanulmányai városi kutatásokban*) arra koncentrált, hogy saját kutatásaiban, amelyek célja urbanizált körülmények között élő kisebbségek nyelvészeti, antropológiai kutatása, miképpen tudja hasznosítani Schmidt Évának a terepmunkáról megfo-

galmazott alapvetését és tapasztalatait, és azokat a ma aktuális kutatásokra általában is vonatkoztatta. Ezek egy része a terepmunka és adatgyűjtés mikéntjével kapcsolatos etikai állásfoglalások, amelyek meglepő mértékben csengenek egybe a napjainkra kikristályosodott tudományetikai alapelvekkel, másrészt – közhelesen hangzik ugyan, de – az obi-ugor kultúra jó ismerőjeként a hanti és manysi világ etikai elvárásaival is pontosan tisztában van. A mai obugristák számára is releváns állásfoglalások másik része elvi-kutatásmódszertani, és egyrészt abból a holisztikus nézőpontból fakad, amely a kultúra összetevőit organikusan összetartozónak véli (és ezt a gyakorlati elemzésekben is alkalmazza), másrészt abból, hogy a vizsgált nyelvi vagy kulturális jelenségekre mindig az éppen zajló változásokkal összefüggésben tekint.

Ruttkay-Miklán Eszter (A szó elszáll? Terepadat leírva) című előadásának nagyobbik részében összefoglalta annak a lexikológiai gyűjtőmunkának a történetét és elméleti alapvetését, amelyet Schmidt Éva útmutatásai szerint ő maga végzett a Szinja folyónál, és mintegy 70 órányi hanganyagot eredményezett. A hanti nyelv legrészletesebb szótárán, Steinitz DEWOS-án alapuló munka módszertana tulajdonképpen eszenciája mindannak, amit Schmidt Éva a nyelvi dokumentációról (bár nem így nevezte) vallott: a terepmunkás a beszélőnek a legnagyobb szabadságot nyújtva igyekszik megadni a lehetőséget, hogy külső befolyásolás nélkül valósuljon meg a beszédprodukció, és az így létrejövő szöveganyag valóban alkalmas lesz lexikai összefüggések és kognitív sajátosságok kutatására. Előadásának másik részében olyan változatos eseteket ismertetett, amelyekkel ma a terepmunkás szembesülhet. Például az archaikus szavak jelentésének pontatlan ismerete, illetve a kétnyelvűség igen szórakoztató népetimológias szóalakokat/szóhasználatot eredményezhet.

Az ülés célja az volt tehát, hogy Schmidt Éva nyelvészeti munkásságához kapcsolódva a mai tereperedményeket áttekintse. Ez a szervezőelv, amely látszólag lazán kapcsolja össze a fent ismertetett témákat, végeredményben lényeges dolgokra rámutató, illetve egymásnak felelgető előadássort eredményezett. Gondoljunk például Schön Zsófia tapasztalatára a hanti normatadatból fakadó nehézségekre szövegfeldolgozás során, és a szemmozgáskövető módszer alkalmazására, amely ilyen beidegződésektől függetlenül tudja a vizsgálatokat. Csepregi Márta és Ruttkay-Miklán Eszter a beszélők nyilatkozatának és adatainak kritikus kezelésére éppúgy ráirányítja a figyelmet, mint arra, hogy a tudást más kultúrákban másképpen is értelmezhetik, amire a terepmunkásnak tekintettel kell lennie. A nyelvi adatok gyűjtésének módja a terepen az elicitációs eljárástól (Bíró Bernadett és Sipőcz Katalin) a spontán megnyilatkozások rögzítéséig (Ruttkay-Miklán Eszter) sokféle lehet. A terepmunka hőskora (pl. Karjalainen, Paasonen) éppúgy szóba került (Csepregi Márta előadásban), mint napjaink revitalizációs

törekvéseinek kutatása (Horváth Csilla), illetve annak vizsgálata, hogy az identitás összetevői között mikor milyen helyet foglal el a nyelv – ami nehezen volna kivitelezhető a kultúra komplex felfogása nélkül. – Az előadások szövege folyóiratcikkek formájában lesz olvasható a közeljövőben.

Sipos Mária

*

Búcsú Mai Bereczkitől (1929–2018)

2018. július 31-én elhunyt szeretve tisztelt tanárunk és kollégánk, Bereczki Gáborné Mai Kiisk, az észti nyelv és kultúra fáradhatatlan magyarországi képviselője és népszerűsítője.

Mai (hivatalosan: Maimo, néhol: Maimu) Kiisk 1929. február 27-én született a Pärnu megyei Koonga járásbeli Pikavere falu Kalama nevű tanyáján. Nem messze ide található a környék legfőbb nevezetességének, a X–XII. századi soontaganai földvárának a maradványai; a feltevések szerint ez a vidék lehetett az egykori Läänemaa délebbi felét uraló Soontagana törzs központi területe. Mai egy óráján megemlítette, hogy a családi hagyomány szerint a soontaganai királyok (Lett Henrik kifejezésével: *princeps*ek) között megtalálhatóak voltak az ő anyai ági ősei is.

Az észti nemzeti emlékezet számon tartja anyai nagybátyját, a költő és katona Mihkel Lüllt (1884–1941), aki a legenda szerint 1917 tavaszán egy küldöttség tagjaként a szó szoros értelmében úgy az asztalra csapott a petrográdi miniszterelnöki irodában, hogy az Ideiglenes Kormány meghajolt az észtek terület-egyesítésre vonatkozó követelése előtt, máig meghatározva ezáltal a majdani független Észtország kiterjedését (Järvelaid 2012). Az észti Wikipédiából megtudhatjuk azt is, hogy Mai felmenői közül került ki Koonga járás első észti jegyzője.

Pikavere maga többek között archaikus útszéli kőkerítéseiről híres, amelyek a szovjet korszakban igen megrongálódtak; helyreállításuk nagyrészt a Mai és

családja által pár évtizede kezdeményezett faluszépítő kalákák érdeme (Vastused; Soosaar 2010).

Mai orosz nyelv és irodalom és észtl mint idegen nyelv szakot végzett Tartuban (1953), ahol olyan diáktársai voltak, mint Paul Kokla (1929), Tiiu Kokla (1932), Lennart Meri (1929–2006) vagy Ellen Niit (1928–2016), és olyan tanárai, mint a híres szlavista és poliglott Villem Ernits (1891–1982). 1953–56 között ugyanott oroszot tanított észtl diákoknak és észtlétet más anyanyelvű kollégáinak, köztük Jurij Lotmannak (1922–1993), s ezzel egyidejűleg Paul Aristénél (1905–1990) általános nyelvészetet és skandinavisztikát tanult. Utóbbi tanulmányait 1958–59-ben a leningrádi egyetemen folytatta.

Bereczki Gáborral (1928–2012), az akkori leningrádi aspiránssal s leendő tanársegéddel, az ELTE Finnugor Tanszékének későbbi professzorával 1957 januárjában (Bereczki 1994: 50) kötött házasságot. A család 1959-től kezdve Magyarországon élt, a nyarakat azonban a Kalama tanyán töltötték. Nem hiszem, hogy lenne a hazai finnugrisztikai berkekben bárki – talán a legfiatalabbakat kivéve –, aki ne hallotta volna ennek a helynek a dicséretét akár a lakóitól maguktól, akár a náluk megforduló kollégáktól. Az én szememben az elbeszélések alapján idővel már-már mitikus jelentőségűvé nőtt: egy, a miénkkel párhuzamos, idilli világ, egy különleges észtl–magyar univerzum középpontjává.

Tudvalevő, hogy Bereczki Gábor itt érezte magát a világon legjobban (Bereczki 2013: 85), de vajon hogy állt a kétlakiséggel Mai? Egyetérthetünk Sirató Ildikóval, aki a Mai 70. születésnapjára készült emlékfűzethez írt előszavában (Sirató 1999) úgy véli: sokszor nehéz lehetett neki hazája szinte egyedüli képviselőjeként a magyar világban, de ezeket a tapasztalatokat humorral és életbölcseességgel a maga és mások javára tudta fordítani. Egyszer egy tanszéki rendezvényen mély átéléssel jelentette ki: „nekem Magyarország az otthonom”. A szülőfalujáról egy interjúbán (Vastused) elmondta, hogy a gyermekkori táj, a fák, házak, illatok és emberek emléke állandóan benne él, arra a kérdésre pedig, hogy miben jobb Pikavere Budapestnél, így felelt: „Ez a két hely oly mértékben különbözik egymástól, hogy nem lehet őket összehasonlítani”. Talán nem téved Sirató, amikor felteszi (i. h.): azzal, hogy tanítványaiában felkeltette a vágyat Észtország iránt, alkotó erővé transzformálta saját honvágyát.

Mai 1960-tól 1991-ig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetében tanított orosz nyelvet, 1976-tól docensi minőségben. Ezalatt társszerzőként számos nyelvi jegyzet és egyetemi tankönyv írásában vett részt, és kulturális műsorokat szervezett a hallgatók bevonásával. Talán mondani sem kell, hogy ezeken nemcsak orosz, hanem észtl irodalmi művek is elhangzottak. Kiváló munkájáért 1981-ben és 1988-ban kitüntették.

Az ELTE Finnugor Tanszékére 1966-ben került megbízott előadóként Lakó György tanszékvezető egyetemi tanár hívására, és ez a munkakapcsolat megszakítás nélkül ritka hosszú ideig, a nyugdíjkorhatáron is messze túlnyúlva,

majdnem 45 évig tartott. Nemcsak a finnugor, majd finn és észtl szakos hallgatókat oktatta észtlre generációkon át, hanem fiatalabb kollégáit is, az alkalmi tanítványok, vendéghallgatók, külső munkatársak sokaságáról nem is beszélve. Mindezt magas óraszámban, nemritkán merő elhivatottságból, teljesen ingyen. Természetesen alapvető szerepe volt az észtl szakos képzés (1994-től program, 1999-től önálló szak) tantervének kidolgozásában is.

Emlékezetesek a Finnugor Tanszéken, az ELTE tanári klubjában és másutt rendezett észtl irodalmi műsorai, amelyekben ismert írók, költők, műfordítók és színészek mellett a tanszék tanárai és diákjai is közreműködtek – áll egy Havas Ferenc tanszékvezető által jegyzett 2008-as iratban. Hozzátehetjük: arra is volt példa, hogy külkereskedelem és diplomácia szakos hallgatóival pótolta a létszámihiányt, ha egy-egy nagyobb szabású műsorához a mi kapacitásunk nem bizonyult elégnek – és a közzgazdász erősítés példásan helytállt a bölcsészkar pódiumon.

Mait mint tanárt elsősorban az vezérelte, hogy az észtl nyelv és kultúra számára minél több lelket megnyerjen, és ebben semmi nem akadályozta meg. Nem számított, hogy kötelező vagy fakultatív óráról, egy vagy több főből álló csoportról volt-e szó, sem az, hogy a tananyagot – megfelelő kézikönyvek híján – neki kellett óráról órára előállítania, és tömött táskájában a Fővám (akkori néven: Dimitrov) tér és a Piarista köz (akkori néven: Pesti Barnabás utca) között ingázva egyik munkahelyéről a másikra cipelnie.

A tanszéki oktatók és más érdeklődők számára Eesti Keele Ring (Észtl Nyelvkör) néven indított tanfolyamot, ahova az 1986/87-es tanévben engem is meghívott. Máig hálás vagyok neki ezért. Meglehető rendszerességgel kb. tizenöt éven át jártam ezekre a felszabadult hangulatú, üdítő órákra, egy darabig Varga Judit, később Kovács Magdolna, Nagy József, Schiller Erzsébet, Simon Valéria és mások társaságában.

Az elsődleges cél szépirodalmi és publicisztikai szövegek olvasása és fordítása volt, de tartalom és forma viszonyának elmélyült elemzése minduntalan élénk beszélgetésbe és a lehető legkülönfélébb tárgyú eszmecserékbe csapott át. Különösen igaz volt ez akkor, amikor a glasznosztly időszakának eseményeit követtük nyomon, a lehetséges következményeket latolgatva, a korabeli újságok és folyóiratok (Kodumaa, Rahva Hääl, Sirp ja Vasar, Vikerkaar stb.) cikkei, ill. az általuk közölt tiltakozások, felhívások, kiáltványok alapján. Közben, hogy művészi élményben is legyen részünk, Mai Marie Under, Ellen Niit és mások verseit, valamint Tuglas *Lembitu*-ját olvastatta velünk. A nyelvgyakorláshoz szórakoztató feladatokat talált ki; egyik kedvencem a „kérdésekkel való bombázás” volt (egy kiadott szöveg alapján kérdések végeláthatatlan sorát kellett kiagyalnunk), a másik pedig az, amikor kijelölt szövegmondatokból tetszőleges új szöveget kellett első nekifutásra összehoznunk; ez néha frenetikus eredményre vezetett.

Mint Sirató (i. h.) is említi, Mai tanítás melletti másik nagy erőssége a rábeszélés volt. Mindenkit, még a gyanútlan kívülállót is képes volt fordítási munkára befogni, irodalmi műsorban való szereplésre rávenni, órán és órán kívül észtil szóra bírni. Az ellenkezőket, szabódókat, kibúvót keresőket állhatatos türelemmel, szelíd erőszakkal, hosszú, átható pillantással és érveinek kitartó ismétlésével szerelte le.

Igen jellemző például az az eset, amelyről Zaicz Gábor (2012: 258) számolt be: őt és néhány hallgatótársát Mai arra biztatta, hogy *Az észti irodalom kistükrébe* vállaljanak fordítást. Zaicznak egy kétfelvonásos dráma jutott, és bár a feladat „erején felüli” volt, végül elvégezte a rárótt penzumot. Egybecseng ezzel Fehérvári Győző (2013: 441) visszaemlékezése a XX. századi észti lírakötet keletkezéséről: „Elhatároztuk, a legjobb magyar költőket nyerjük meg a versek végleges formába öntésének, és célkitűzésünk – hála Mai végtelen türelmének, akaraterejének és hihetetlen (két)nyelvi felkészültségének – sikerrel is járt.” Ha Mai szerkesztői munkásságának későbbi termékeit vesszük szemügyre, szintén azt tapasztaljuk, hogy neves műfordítókból, koszorús költőkből, idősebb és fiatalabb kollégáiból, volt és aktuális tanítványaiából, magyarországi észtekből és másokból 20-30 főt számláló fordítógárdát sikerült hozzájuk mozgósítania.

A példák tovább szaporíthatók a Mai által szervezett műsoros estek szereplőinek köréből is. Hányan fogadkoztak, hogy ők ugyan nem fognak közönség előtt szavalni vagy színdarabot játszani, mígnem Mai hatására beadták a derekukat, és szorgalmasan készülni kezdtek a próbákra...

Mai nevéhez számos mindnyájunk által jól ismert észti tárgyú mű fűződik. Bereczki Gáborral és Fehérvári Győzővel ő válogatta és gondozta a már említett *Észti költők. Huszadik századi észti líra c. antológiát* (1975). Ő válogatta és szerkesztette az *Észtország a fordulat előtt* (1992) és az *Észtország a fordulat után* (1994) c. cikkgyűjteményeket (az előbbi Bereczki Urmasszal közösen). Válogatta, szerkesztette, és jegyzetekkel látta el a *Harangok halk kondulása. Huszadik századi észti líra c. kétrészes gyűjteményt* (2000), melyet Észtországban az év legszínvonalasabb fordításkötetének választottak, valamint a *Bábjából kikelő pillangó. Minták a századvégi észti rövidprózából c.*, ugyancsak kétrészes antológiát (2002).

De ennél is nagyobb volt a része az észti folklór és szépirodalom magyarországi megismertetésében, hiszen mindent megtett, hogy a műfordítások megszületését elősegítse. Elégséges segédeszköz híján sokan fordultunk hozzá, és ő élő nagyszótárként és lexikonként állt a rendelkezésünkre, mindig készen a konzultációra, a grammatikai, szemantikai, stílári problémák négy szemkört vagy telefonon történő, hosszas és alapos körüljárására. Kijelenthetjük: ha egy észti szöveg magyarra lett ültetve, az az esetek jelentős részében nemcsak a magyar fordító érdeme volt, hanem az övé is. (Talán ezért is nevezhette Árpás Károly

(Hét kérdés) a *Kalevipoeg* (Kreutzwald 2012) Bereczki Gábor-féle nyersfordítását „családi fordítás”-nak.)

Megjegyzendő, hogy nyersfordítóként Mai a magyar irodalom észtországi megismertetésében is szerepet vállalt (Klettenberg 2013: 435).

Az észtiből készült műfordítások révén teljesebb lett a magyar világirodalom, mondhatjuk Domokos Péter szavát (1998: 5) parafrázálva. Ez nem történhetett volna meg Mai közvetlen és közvetett hozzájárulása nélkül. Pusztay (2013: 28) ugyanezt így fogalmazza meg: a magyar olvasóközönség Bereczki Gábor és az ő révén ismerkedhetett meg az észti irodalom legjelentősebb alkotásaival, az észti történelemmel és kultúrával. Érdemes felidézni a Finnugor Életrajzi Lexikon (Domokos 1990) Mai Kiisk c. szócikkét is, amely szerint ő áll a magyarországi újabtkori észti filológia hátterében. Leszögezhetjük tehát, hogy Mai kultúrmissziót teljesített, és maradandót nyújtott tanárként, szerkesztőként, hiánypótló forrásművek összeállítójaként, valamint a fordítókat segítő „háttérember” és nyersfordító „hálátlan, igen-igen kevésbé értékelt szerepében” (Bereczki 1988: 129) egyaránt.

Küldetése új dimenziókat nyert a Magyar-Észt Társaság 1990-es megalakulásával, hiszen vezetőségi tagként számtalan társasági rendezvény és több műfordítói pályázat szervezéséből vette ki a részét.

Észtországban 1989-ben a Nyílt Észtország Alapítvány díjával, 2005-ben a Terra Mariana Keresztje rendjel III. fokozatával tüntették ki. Budapesten 2009-ben a Magyar Felsőoktatásért Emlékplakettet, valamint a magyar-észti kapcsolatok fejlesztésében végzett munkájáért a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztet adományozták neki. Tevékenységének sok folytatója van: fiai, Bereczki Urmas (1957) és Bereczki András (1962); tanítványai és azok tanítványai; sőt, a munkába már bekapcsolódtak Bereczki András tanítványai is.

Végül hadd emlékezzem Maira úgy, ahogy most is megjelenik előttem: elegáns kosztümben, a hozzá illő, pasztell színű selyemsállal. Szemüvegét az olvasáshoz leveszi, a papírt a szeméhez emelve, közelről fürkészi. Mellette a földön súlyos, papírkötegekkel, dossziékkal, könyvekkel megrakott táskája, abból húzza elő egymás után a gondosan legépel, kézzel javított és kiegészített (később viszont már egyre inkább: fénymásolt) verseket, prózarészleteket, újságkivágásokat, könyvfejezeteket. Hallom, ahogy a tanszéki összejöveteleken fel-felharosan, de mindjárt el is áll jellegzetes, kitörni készülő, ám az utolsó pillanatban mindig visszafogott nevetése. Látom és hallom, ahogy társalog: csodálatra méltó udvariassággal és megfontoltsággal, a másikat soha félbe nem szakítva, ellenben a másik általi félbeszakításokat mindenkor rezzenéstelen arccal tűrve, mindkét nyelven a lehető legválasztékosabb stílusban.

Gyakran eszembe jut egy történelmi pillanat is, amely mély nyomot hagyott bennem, noha paradox módon utólag már nem tudom időzíteni. Vagy 1991 márciusában történhetett, mikor a népszavazás elsőpró többséggel Észtország

függetlensége mellett döntött, vagy 1991 szeptemberében, amikor a végórát élő Szovjetunió, majd az ENSZ elismerte az észt függetlenséget. (Augusztus 20-án, a függetlenség *de facto* visszaállításának napján nem történhetett, mert akkor nem volt tanítás.) Ész órán ültem többedmagammal a régi, Piarista közbeli tanszéki „tánctermünkben”, amikor nyílt az ajtó, és Bereczki tanár úr jelentőségteljes arckifejezéssel az asztalfőn ülő feleségéhez lépett. „Oleme vabariik (Köztársaság vagyunk)” – jelentette be határozottan, egyszersem szemlátomást megilletődve. Mai erre a hírre szótlanul felállt, és kinyújtotta a kezét. A Bereczki házaspár ünnepélyesen kezét fogott, majd egy rövid pillantra némán megölelték egymást. Utána a tanár úr kiment, de hogy az óra hogyan folytatódott, arra nem emlékszem. Mind e meglepő és megható jelenet hatása alatt voltunk. Nemhogy érdeklődni vagy gratulálni, még megszólalni sem mertünk, nehogy megzavarjuk a teremben beállt csendet, az egyszerre bensőséges és emelkedett hangulatot.

Kedves Mai, nyugodj békében! Szeretettel őrizzük az emlékedet.

Kubinyi Kata

Hivatkozások

- Bereczki Gábor 1988: Hogyan és miért lettem az észt irodalom fordítója? – *Szovjet Irodalom* 14/1: 128–9.
- Bereczki Gábor 1994: *A Névától az Urálig*. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszéke.
- Bereczki Gábor 2013: Ha visszatekintek... – „*Nekiünk ajtó vagy hazád szívébe*”. *Emlékfüzet Bereczki Gábor tiszteletére*. Budapest: Magyar–Észt Társaság. 84–86.
- Domokos Péter 1990 (szerk.): *Finnugor Életrajzi Lexikon*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Domokos Péter 1998: Bereczki Gábor 70 éves. – Kiss Gabriella & Klima László, szerk.: *Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Uralisztikai Tanulmányok 8. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék. 5. oldal.
- Fehérvári Győző 2013: Bereczki Gábor, az irodalmár. – Bereczki Gábor Emlékülés. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 438–443.
- Hét kérdés = Az észt nemzeti gondolat megalapozása. 7 kérdés Árpás Károlyhoz, a *Kalevipoeg* fordítójához. – *SzegediLap* 2012/2. <http://www.szegedilap.hu/cikkek/irodalom-tortenes/7-kerdes-arpas-karolyhoz.html>. (Felkeresés: 2018. szeptember 6.)
- Järvelaid, Peeter 2012: Vabadussõja kangelastest ja ilmasõja ohvritest. – *Eesti Elu* Nr. 25/2012. eestieliu.com/en/opinion/112-opinion-arvamus/367-vabadussoja-kangelastest-ja-ilmasoja-ohvritest. (Felkeresés: 2018. szeptember 6.)

- Klettenberg, Reet 2013: Bereczki Gábor és Észtország. – Bereczki Gábor Emlékülés. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 433–438.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 2012: *Kalevipoeg*. Észt nemzeti eposz. Bereczki Gábor és Kiisk Mai nyersfordításának felhasználásával eredetiből fordította, a bevezetőt és az utószót írta, valamint a jegyzeteket gondozta Árpás Károly. Budapest: Hungarovox.
- Pusztay János 2013: Bereczki Gábor búcsúztatására. – „*Nekiünk ajtó vagy hazád szívébe*”. *Emlékfüzet Bereczki Gábor tiszteletére*. Budapest: Magyar–Észt Társaság. 24–28.
- Sirató Ildikó 1999: [Előszó.] – *Betűbokréta Mainak*. Kézirat. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék.
- Soosaar, Mark 2010: Avalik kiri keskkonnaminister Jaanus Tamkivile seoses Pikavere külaga. *Pärnu Postimees*, 2010. május 11., 11. oldal. <https://parnu.postimees.ee/261127/avalik-kiri-keskkonnaminister-jaanus-tamkivile-seoses-pikavere-kulaga>. (Felkeresés: 2018. szeptember 6.)
- Vastused = *Vastused Pärnu kooliõpilase Marit Mathieseni küsimustele*. [A Mai Bereczki által adott interjú szövege.] Kézirat. É. n., h. n.
- Zaicz Gábor 2012: In memoriam Bereczki Gábor (1928–2012). *Folia Uralica Debreceniensia* 19: 255–259.

*

Észt versek⁷

Gustav Suits (1883–1956)

AZ ÉN SZIGETEM

Hajóm fut hullámzó utakon:
víz, víz! Vége sehol!
Hol az én szigetem? Kutatom –
itt lesz, valahol.

⁷ Mutatványok *A 12 legszebb észt vers* c. kötetből. Ismertetését l. ebben a számunkban. *A szerk.*

Felbukkan egy-egy karcsu sziget,
kikötő, enyhet adó.
De szívem nem ezt álmodta meg –
repíts tovább, hajó!

A mérhetetlen tengeren
vad örvények sodornak,
felhők hintáznak odafenn –
Álmok szigete, hol vagy?

(1903)

Képes Géza fordítása

Marie Under (1883–1980)

ELRAGADTATÁS

Nem fáradok bele, hogy vágyakozzam –
ó, nincs gyönyörűbb, mint e földi lét!
Hallom a vér szavát és ez elég:
sosem voltam se megfontolt, se józan.

Kedvem támad, hogy ruhám mind ledobjam:
lábamnál zöld selyem – már ez se véd!
s a többi is suhogva száll eléd:
ruhátlan szép a nő, ha vágya lobban.

Mért illatozik így most a kököröcsin?
Mint mese kéklik a homályon át.
Én már olyan vagyok, hogy a csodát

mint harmatot szívom magamba föl s ím:
mohón ürítem poharadat, élet,
sietek, mint a halálraitéltek.

Képes Géza fordítása

Betti Alver (1906–1989)

CSILLAGOK ÓRÁJA

Sorsfordulón vad szél fog vallatóra.
Magad leszel a magad számadója.

Bár éjszakádban sötétség barangol –
nem törlőd le a neved homlokodról.

A falevél is fényt iszik az ágon –
s lehull. A többivel, de egymagában.

Tündöklő cél előtted nem világít?
Menj, faggasd ki a világot, mit áhít.
Az ember lassan bőkezű mitől lett?
Miért van, hogy véletlenül nem ölhet?
Miért nem rozsdás a szirmok gubója?
Miért csak egyszer üt a csillag-óra?
Az a kis tűzvilág a fürgetegben
mért ég az emberekben rendületlen?

Kérdezd őket, kik nálad többet érnek.
A holtakat. S azokat, akik élnek.

Csak a haláltól ne kérd őket számon,
őket, kik átkeltek az éjszakákon
s a Léthe partján állnak útrakészen.

Ó, hidd el, nekik mindegy már egészen,
hogy a révész, velük indulva végül,
véletlenül evez-e lámpa nélkül.

(1965)

Rab Zsuzsa fordítása

Paul-Eerik Rummo (1942)

ÚGY ÖSSZETARTUNK

mint egy kirajzott méhcsalád
 úgy összetartunk
 és átmegyünk a tengeren
 és átmegyünk a tengeren
 mely most ellenünkre tornyosul
 és átmegyünk a tengeren
 nem kell nekünk más semmi támasz
 nem kell nekünk más semmi támasz
 csak egymás fényteli vállalai
 nem kell nekünk más semmi támasz
 csak közös víg adósságunk
 hogy minket mindig egybetartson
 e közös víg adósságunk
 a tenger se tudja elmosni tőlünk

A melled által szeretném
 a szelet érteni ha téged cirógat
 a sarkad által szeretnék
 ugyanott állni ahol te állsz
 és a földekre gondolni
 arra a földre amelyen állunk
 és amely már a szerető szíveké

Szeresd hát nagyon az én szemem
 amelyben a világ ege van
 és mást ne dúdolj csak azt a dalt
 amelybe fonva szívem sajog
 ha bajt sejtetek a sok ismeretlent

egy dal sajog az én szívemből
 össze tudunk-e tartani mind

össze tudunk-e tartani
 mint egy kirajzott méhcsalád
 össze tudunk-e tartani
 és így menni a tengeren át

Janurik Tamás fordítása

Kersti Merilaas (1913–1986)

KÖR ÉS KERESZT

Most már mindegy, hol vagyok,
 minden hely egyaránt megfelel;
 hogy faltól falig járjak,
 szállásom körül körözzek
 vagy a levegőbe szálljak.

Minden szál elszakadt, fura
 ilyen szabaddá válni,
 függetlenül az időtől,
 elszakadva a földtől.

Jámbor bolondként vándoroltam,
 szatyor és bot a kezemben,
 köröttem végtelen lelketlen puszta,
 bármerre mentem.

Nyomok zavaros sora,
 minden sivár, kín, reménytelen,
 de itt is lehetne a haza,
 ha ott volnál velem.

Forog a föld és a táj
 újra változik,
 köröttem sűrű rengeteg,
 bekerít.

Az éji égből peregnek
 tüzes csillagok.
 Kényszermunkatáborból
 megszökött rab vagyok.

Bozót és feneketlen mocsár,
 bűnök, lelki gyötirelem,
 de itt is lehetne a hazám,
 ha itt volnál velem.

És aztán újra máshová
visz a ringató idő:
ragyog a piros berkenyevirág,
s a mohos kerítés, a kő,
s a lenyugvó napsugár
sápadt zabmezőt talál,
őszről susog a kalász,
de lehet, hogy már a halál.

Ettől a piros berkenyétől
egy lépést sem távolodom;
rémlik – valaha réges-rég
itt volt az otthonom.

(1981)

Pusztay János fordítása

*

„Számi 100”

A számi nemzeti identitás építésének évszázada: 1917–2017

A XX. század elején, 1904 és 1911 között a déli-számi területeken alakultak az első, a számik jogainak érvényesítését szolgáló intézmények, szervezetek, amelyek elsősorban szociális körülményeik javítását és kulturális örökségük megtartását tűzik ki célul. Ezeket a kezdeményezéseket tekinthetjük az első lépéseknek az önálló számi érdekképviselet megszületésében a politikai és kulturális színtereken. A korszak kiemelkedő személyisége, a svédországi számi *Elsa Laula Renberg* (1877–1931) már a század elején megkezdett, intenzív politikai szerepvállalása alapozta meg az 1917-ben összehívott első nemzetközi számi találkozót, amelyre Trondheimben került sor, február 6-án. Ezt követően még három másik, úttörő jelentőségű találkozó jött létre 1937-ig. Ezeknek az – országhatárokon átívelő – össz-számi kongresszusoknak a jelentőségét mutatja,

hogy a XX. század első harmadában kialakított számi irányelvek később az őslakos népek jogaiért folytatott nemzetközi szintű politikai vitákban is központi jelentőségűvé váltak. A kisebbségi/őslakos összefogás második hulláma szintén a második világháború idejére tehető. Észak kényszerű kitelepítése miatt a különböző számi csoportokat a nyugat-finnországi Ostrobothnia tartományba költöztették. Így az egyébként egymásról alig tudó, messzire szétszóródott számi csoportok egyszerre kis területre összezárva találták magukat, ami kedvező feltételeket teremtett a hasonló problémák és elvárások tudatosításához, majd a hivatalos összefogáshoz. Az éppen kibontakozó számi mozgalmakat sem a háború, sem az azt is túlélő szociáldarwinizmus térhódítása nem tudta már megfékezni. 1947-ben a számi réntartók megalapították saját érdekvédelmi szervezetüket, majd kilenc évvel később megalakult a *Sámiráddi* (Északi Számi Tanács) a különböző országokban és régiókban élő számik egyesítésének céljával. Ekkor fogalmazódott meg visszavonhatatlanul az egységes számi nemzet gondolata, amely, bár saját országhatárokkal nem rendelkezik, az évszázadok óta lakott területeire, kultúrájára jogot formálhat. A XX. század második felében a skandináv államokban sorra alakultak a számi parlamentek: 1973. november 9-én Finnországban, 1989. október 9-én Norvégiában és 1993. január 1-én Svédországban. A számi „nemzetet” ma szimbolizáló zászlót először 1979-ben használták az észak-norvégiai Alta folyóra tervezett vízi erőmű megépítése elleni tiltakozások során, hivatalossá azonban csak 1986-ban vált a 13. Számi Konferencián, Åre-ban.

A skandináv államokban élő számik 1992 óta ünneplik a *sámi álbmotbeaivi*-t, azaz a számi nemzeti napot, a trondheimi találkozóra emlékezve, február 6-án. A számi parlamentek honlapjai részletes tájékoztatást adnak (több számi nyelven, az ország hivatalos nyelvén és angolul is) a számi ünnepekről, az úgynevezett „zászlónapokról”, amikor a számi lobogót felvonják. Mivel a számik nemzetdiskurzusa elsősorban a „*kultúrnemzet*” fogalma köré szerveződik, a számi nemzeti nap a számi kultúra legfontosabb ünnepe. Számos művész erre a napra időzíti legújabb alkotásának bemutatóját, legyen szó videoklip, film, színdarab debütációjáról, képzőművészeti kiállításokról, könyvbemutatókról, koncertekről. 2015-ben például a népszerű, svédországi számi énekesnő, *Sofia Jannok* új dala, („*How to put on a sámi costume in 3:33 min.*”⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=UGc7c8U2aps>), 2016-ban pedig a *Sameblod* 'számi vér' című norvég–svéd–dán játékfilm volt a számi nemzeti nap nagy eseménye. 2017-ben, a számi nemzeti nap és a centenárium Magyarországon is több rendezvényt, megemlékezést hívott életre. Az MTA BTK Néprajztudományi Intézet és a Károli Gáspár Református Egyetem konferenciát rendezett 2017. február 24-én a KRE BTK Dózsa György úti épületében *Magyarok a számikutatásban* címmel. A

⁸ Hogyan öltünk számi viseletet 3 perc 33 mp alatt? – *a szerk.*

konferencia a számikkal foglalkozó kutatókat hívta össze több tudományterületről, így a program néprajzi–kulturális antropológiai, nyelvészeti és irodalomtudományi témákat fűzött össze. Ezeknek az előadásoknak a tanulmányra bővített feldolgozását adta közre a Finnugor Világ 2017. márciusi és szeptemberi száma. A konferenciát *Domokos Johanna* és *Tamás Ildikó* szervezte, és rajtuk kívül *G. Bogár Edit*, *Németh Petra*, *Tóth Anikó Nikolett*, *Maticsák Sándor* és *Tillinger Gábor* tartott előadást, a programot pedig az *Örökanyák, világlányok* című könyv bemutatása zárta. A kötet *Rauni Magga Lukkari* és *Inger-Mari Aikio* verseit mutatja be a magyar olvasóközönségnek. *Németh Petra* és *Domokos Johanna* fordításában, és a KRE és a L'Harmattan közös gondozásában jelent meg 2017-ben.

A „Számi 100” ünneplése Budapesten a *FinnAgora* a *Számi fiatalok és a kulturális aktivizmus* című programsorozatával folytatódott májusban az A38-as hajón egy teljes héten át. A sort a *Suohpanterror* plakátkiállítása indította május 23-án este. Az esemény szervezése és lebonyolítása elsősorban *Maria Silvenoinen* és *Alexandra Furu* érdeme. A köszöntőbeszédet *Cita Högnabba-Lumikero*, a *FinnAgora* igazgatója tartotta, majd a program egyik díszvendége, *Petra Laiti*, a *Suoma Sámi Nuorat* (Finn Számi Ifjúsági Szervezet) elnöke nyitotta meg a kiállítást. *Petra Laiti* volt a két nappal később „Közösségi média és politikai aktivizmus” címmel meghirdetett program főszereplője is, *Békés Gáspárral* beszélgetett a magyar közönség előtt a számikat leginkább érintő politikai és kulturális kérdésekről. A *Suohpanterror*tól a következő bemutatás olvasható a *FinnAgora* honlapján: „A jogaikért leglátványosabban harcoló számi csoportok egyike a *Suohpanterror*. Az álnéven tevékenykedő pop-art művészkollektívából hamar népszerű aktivistacsoport vált, amelynek radikális, mehökkentő művészete megállásra kényszerít, és elgondolkodtat. »Politika művészeti köntösben« – aposztrofálja tevékenységüket a csoport egyik tagja. A *Suohpanterror* célja, hogy alkotásaival felhívja a figyelmet a számik jogaira és sérelmeire, vagyis az elnyomásra és a rasszizmusra, a multinacionális cégek által folytatott bányászatra, amely Számi-föld természeti kincseinek kiaknázására törekszik, valamint a tényre, hogy Finnország továbbra sem ratifikálta az őshonos népek jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezményt (ILO 169).” Valóban igaz, hogy a számi művészet napjainkig elsősorban politikai performanszként jelenik meg, mivel a számi nemzet a kultúrában ragadható meg. A számi kultúra az, amely saját állam és saját földterületek hiányában is kizárólag a számik közös tulajdona lehet, nemzeti tulajdon értelemben.

Május 25-én került sor *Amanda Kernell* Számi vér című filmjének vetítésére. A játékfilm egy rénszarvaspásztor családban élő 14 éves lány, Elle Marja szemzőgéből mutatja be az 1930-as években Svédországban még az iskolai életet is meghatározó rasszizmust, és azt, hogyan próbál ebből menekülni egy fiatal számi származásának megtagadásával, majd egészen idős korában, amikor lehetősége

nyílik a térbeli/fizikai és lelki hazatérésre, hogyan éli meg elmélyült identitásválságát. *Amanda Kernell* elsőfilmes alkotása több jelentős filmes díjat is elnyert: a Göteborgi Filmfesztivál a legjobb északi filmnek járó Sárkány díját (*Dragon Award Best Nordic Film*), a 2017-es Nemzetközi Titanic Filmfesztiválon pedig a *Hullámtörök-díjat*. Május 26-án *Az Örökanyák – Világlányok. Számi versek* című kötetből tartott felolvasást *Tamás Ildikó* számi nyelven, és a fordító, *Németh Petra* magyarul. A verseket zenés program követte, *Niillas Holmberg* és *Roope Mäenpää* teltház koncertjével. A filmvetítések sora is folytatódott: május 27–28-án a *Sparrooabbán* (Én és a kishúgom) című, 2015-ös finn dokumentumfilmmel, a *Min mors hemmelighet* (Számi vagyok) 2009-ben forgatott norvég dokumentumfilmmel, majd a *Kuun metsän Kaisa* (Kaisa elvarázsolta erdeje) című, 2015-ös, szintén finn rendezésű dokumentumfilm zárta a sort. Május 27-én került sor a „Kulturális aktivizmus – beszélgetés a 2016-ban az Év Számi Embere Díjjal kitüntetett zenész, költő és szerző *Niillas Holmberggel*” címmel meghirdetett nyilvános interjúra *Németh Petra* közreműködésével.

A 2017-es ünneplés magyarországi záró mozzanata volt az év végén a *Napkiút* gondozásában, a *Drámatájak* sorozat 7. tagjaként megjelent *Szerencsefia. Kortárs számi drámák* című kötet, amelyben első alkalommal olvashatók magyar nyelven a számi színház alkotásai. Az olvasók finnországi és norvégiai számi alkotók, *Rauni Magga Lukkari*, *Sara Margarethe Oskal* és *Kirste Palto* színműveivel ismerkedhetnek meg, továbbá egy Finnországban élő, a számik iránt elkötelezett japán író, *Junichiro Okura* alkotásával. *Okura* az itt bemutatott *Az élet jójakája* című nő-darabját egyik legközelebbi barátja, *Nils-Aslak Valkeapää* emlékének ajánlotta.

Bár 2018-as rendezvényről van szó, fontos megemlíteni a számi centenáriumi konferencia nemzetközivé bővült „második felvonását”, amely *Számi társadalom és művészet a századfordulón* címmel került megrendezésre, és tematikájában a számi művészet, és *Nils-Aslak Valkeapää* életútja, munkássága köré szerveződött. A konferencia helyszíne ismét a Károli Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara volt, és a következő előadások hangzottak el: *Domokos Johanna* (KRE, Bielefeldi Egyetem): *Nils-Aslak Valkeapää egyetlen drámája*; *Christine Schlosser* (Berlini Egyetem): *Nils-Aslak Valkeapää költészetének német fordításairól*; *Németh Petra* (KRE): *Nils-Aslak Valkeapää-től Niillas Holmberg-ig*; *Kelemen Ivett* (DTE): *Bibliafordítások szerepe a számi írott kultúrában*; *Tamás Ildikó* (MTA BTK NTI): *A számi művészek és a pánszámi nemzetépítés kapcsolata*; *Tillinger Gábor* (Uppsalai Egyetem): *Számi irodalom tegnap és ma – elmélkedések Rauni Magga-Lukkari „Szerencsefia” című színműve kapcsán*; *Csáji László Koppány* (PTE): *Költői eszközök a számi lírában*; *Michal Kovař* (Brno Egyetem): *Quasi-Sámi Literature. Towards a typology of Sámi fiction*. Poszterelőadások: *Kaisa Ahvenjärvi* (Jyväskyläi Egyetem): *Rénszarvas a számi művészetekben*; *Zuzana Drabekova* (Pozsonyi Egyetem): *Nils-Aslak Valkeapää munkássága*

gáról; Harald Gaski (Tromsøi Egyetem): *A számi irodalomtudomány kihívásai*; Vuokko Hirvonen (Kautokeinoi Számi Egyetem): *A számi gyermekirodalom*; Veli-Pekka Lehtola (Oului Egyetem): *A számi társadalom és művészet a 21. század elején*; Márkus Judit (KRE): *Hanghatások Nils-Aslak Valkeapää zenés színpadi költeményében*. (A poszterprezentációk elektronikus formában igényelhetők a szervezőktől a szamimuveszet@gmail.com e-mail címen.) A programot a díszvendég, Sara Margrethe Oskal zárta, mindenkit lenyűgöző előadóként beszélt performanszairól, színháztudományi munkásságáról, magyarra fordított drámáiról, filmszerepeiről, filmjeiről. A konferencia után a Nemzeti Színház munkatársai Csáji László Koppány közreműködésével riportot készítettek vele, a felvétel terveink szerint a *Reguly Társaság* egyik jövőbeni rendezvényén megtekinthető lesz.

Tamás Ildikó

*

Az életről jojkálnak

Szerencsefia. Kortárs számi drámák. Szerk.: Domokos Johanna

A kötet négy szerző egy-egy drámáját tartalmazza. Mind a négy dráma nagyon markánsan jeleníti meg a számi kultúra, illetve annak az etnikai revitalizáció során kiemelt jegyeit: a számi énekes hagyományt, vagyis a jojkálást, a réntartás és a rén bőrének feldolgozását, illetve a számi népművészetet, elsősorban a viseletet.

Ugyanakkor mégsem ragad meg a számikat érintő problémáknál, amelyek adott esetben a természeti környezet változásából adódnak, mint például a rénlegelők területének csökkenése a felmelegedés, az iparosodás és más emberi tevékeny-

ségek nyomán, hanem olyan társadalmi-szociális hagyományokból táplálkozó megrögzült szokások is szerepet kapnak, mint a hallgatás, vagyis, hogy bizonyos témákról nem illik beszélni.

Sara Margrethe Oskal *A díszes társaság* című írásában ezt ezzel magyarázza: „mert van egy hagyományunk: ha hallgatsz, akkor ellenállást tanúsítasz!” Mindez olyan kontextusban hangzik el, amikor a férj kék-fekete foltosra veri a feleségét, nem mellesleg molesztálja annak hűgát. A családon belül elkövetett erőszakos cselekmények esetében ma is nagy a látencia, és az érintettek vagy ezért, vagy azért, nem beszélnek róla. És ezzel a felütéssel valódi drámába kerül az olvasó. Gyerekeket zaklató pap, erőszakot elkövető, bántalmazó férj, gyermekét lelkiileg megnyomorító „kasztráló” anya, hallgatásával és gyengeségével asszisztáló apa, a természetet pusztító ember, akiből kiveszik az élő tisztelete. Mind olyan kérdések, amelyekre egyetlen közösség társadalma sem tudja megadni a választ és kimondva vagy elhallgatva de időtől és tértől függetlenül léteznek. Ez adja a drámák valódi egyetemességét, jelenkoriságát, olyannyira, hogy még a speciálisan számi szokások is inkább egzotikus körülménynek tűnnek, semmint a megértést akadályozó vagy elhajlító tényezőknél. A számiság jelenléte a művekben sokkal inkább helyezi az olvasót egyfajta felfedező szerepbe, de az olvasás nem veszélytelen tevékenység, hiszen felfedezéseinek következtetéseit kénytelen saját környezetében is felismerni.

Olyan problémákat vesznek elő az alkotások, amelyek abszolút kortársá emelik őket – nemzetiségtől függetlenül – olyan társadalmi kérdésekre reflektálnak, amelyek minden egyes embert – az élet egy pontján – elkezdnek foglalkoztatni. Ki vagyok én? Mi a dolgom, hol a helyem a világban? Hogy legyek az, aki lehetnék? Van-e előre elrendelt sorsom és ha igen, megváltoztathatom-e?

Lauri Magga Lukkari főszereplője, ahogyan nevezi magát, Szerencsefia, 60 éves korában kezdi el élni a saját életét. Erős akaratú, ellentmondást nem tűrő anyja árnyékában nőtt fel, akinek vélhetőleg még az apa is alárendelte magát, ahogy Szerencsefia mondja: „nagyon korán megtanultam, hogy először anyámat kérdezzem meg, miről kérdezhetem az apámat és főleg, hogy miről nem kérdezhetem”.

Summás, tömör kijelentésekben, amelyek vagy a főszereplő monológjaként, vagy a narrátor elbeszélésében öltenek testet, bontakoznak ki a bántalmazó és egyben elhallgató családi viszonyok. Hogyan hat az ilyen minta, milyen lelki deformitásokat képes okozni és hogyan lehet ezzel mégis felnőttként együtt élni, akár boldogan, hogyan lehet ezekkel megküzdeni? Szerencsefia számára az írás, amelyet anyja halála után kezd el, jelenti a feldolgozást. A visszaemlékezések, amelyeket a főszereplő vet papírra visszaköszönnek a narrációban, de sokszor a monológok is olyan összeszedettek, konstruáltak, egységekre rendezettek, hogy valóban azt a benyomást keltik, mintha azok lejegyzett gondolatok volnának.

A vele történetek, sorsa alakulásának értékelése felett bizonytalanság gyötri: „Anyja halála után Szerencsefia elkezdte átgondolni, hogy anyjának mindig igaza volt-e. ...Olyan tanácsokat osztogatott-e és azért, hogy a fia tisztességes ember legyen, vagy azok a tanácsok csak a saját érdekeit szolgálták?” Egy néhány hétig tartó szerelem emléke ugyancsak kételyt ébreszt benne: „...akkor jöttek a nővérei meg az anyja, és közös erővel darabokra tépték a még fiatal, törekeny boldogságot. Vagy talán az volt a boldogság, amikor a farkasok jöttek?”

De vajon mi is a boldogság? „Az, amikor megélünk valamit az életben, vagy az, amikor visszaemlékezünk rá? Vagy az a boldogság, amikor sikerül felejteni?” A felbomló hagyományos társadalmi berendezkedés tükörcserepein át látjuk a szereplőket, akik elvesztették azokat a kapaszkodókat, amelyeket a közösség szociokulturális viszonyrendszere adhatott volna. Olyan közösségekben, amelyekben a bántók tapasztalatai, több esetben éppen saját rossz körülményeiken alapulva, továbböröklődnek, találkozáskor az új világ kihívásaival formálódnak, vagy torzulnak. Sűrített valóságok, amelyek bárhol megtörténhettek volna, nincsenek a változó számi világhoz és identitáshoz kötve.

Sara Margrethe Oskal három egyfelvonásos művében hasonló kérdéseket boncolgat, sebészi precizitással, és fájdalmas mélységekig hatolva. Biigát, a lányt, aki sohasem ment férjhez, Fűrészst a rénszarvast, vagy Nagyit, aki több életének több metszetében is megjelenik, ugyanezek a gondolatok gyötrik: Meg tudnám-e változtatni a sorsomat? Ha elszököm, akkor valóban megváltoztatom-e vagy csak elodázom a kérdést? Egyszerűbb-e „kifordított gondolatokat gondolni” mint szembenézni legőszintébb önmagunkkal, és a múlt megváltoztathatatlanságának bizonyosságával új válaszokat találni a leggyötrőbb kérdésekre.

„Annak kell lennie: a sorsnak. A számik, a természet gyermekei ezzel magyaráznak mindent.” Balladai hangulatú képek, jól elhelyezett utalások, tömör, sűrű megfogalmazások jellemzik Oskal három írásművét. Őszintesége, sok esetben humora a néző azonosulásának kulcsa.

Kirstte Paltto Kebebarátnők című drámája három számi nő és egy férfi találkozását bontja szét – ami az amszterdami repülőtéren akár sorsszerűnek is nevezhető lenne – bár a szituáció nem mentes a banalitástól. Hans-Máhtte, a számi férfi leginkább életművésznek tűnik, akinek már mindhárom nővel volt dolga korábban. A három nő, három teljesen eltérő karaktert és életutat ábrázol, a három együtt mégis a női sorsok egyfajta esszenciáját adja. Anne, Elise és Sire alakjában megjelenik a múltat a jelennel és a jövővel összekapcsoló, hagyományokat, nyelvet őrző nő, az anya, a szerető, az erő, amely az életet jelenti és a világot működteti. A tradicionális és modern szerepeket felvonultató karakterek különös jelentőséget kapnak egy olyan szituációban, amikor egy kisebbségi, sőt nyelvének és kultúrájának fennmaradásában veszélyeztetett népcsoport tagjait jelenítik meg.

„Nem tudok számiul olvasni. Olyan furcsán írónak még az egyszerű szavak is, összevissza tekeregnek, és a hegyi számi meg vegyül a miénkkel” – mondja Sire. Sőt tovább is megy, a rádióról azt fogalmazza meg, „...jojkálnak meg kiabálnak. Nincs igazi információ az ottani hírekben...A gyerekeket sem terhelném ennyiféle ostobasággal”. Túpontosan világít rá arra a problémára, ami a legtöbb kisebbségi nyelv, és vele együtt a nép megmaradását veszélyezteti. Ugyanakkor a szerző másik szereplőjével, Annéval meg is felel erre: „Nekem már elegendő lett az előítéletekből. Belefáradtam Finnország áporodott, dohos levegőjébe. És te, számi létedre, képes vagy ilyeneket beszélni! Mintha nem látnád és tudnád magad is, mit jelent Finnországban nekünk másnak lenni, mint a finnek. A rohadt életbe!... Nem tudom elviselni azt, hogy a számik feladják a saját hitüket, és más vallásokat követnek a gyarmatosító isten nevében...”. Gyerekkori sérelmeit sorolva pedig mondja, hogy „senkinek sem mertem elárulni, hogy tudok számiul. Szerencsémre szép finnséggel beszéltem, hamarabb megtanultam írni, mint a finn gyerekek. De azok a szemetek sosem kértek tőlem bocsánatot.”

A drámák számi etnikai vonatkozása ezen a ponton mégiscsak érdekes, de ez is éppen olyan kérdés, amelyet, ha a saját házunk táján nézünk szét, ugyancsak megtalálunk. Etnikai kisebbségek minden országban élnek, akiknek hasonló problémákkal kell szembenézniük. És általuk nekünk is. A négy ország területén élő számikat nemcsak a többségi nemzetekhez – norvégokhoz, svédekhez, finnekhez és az oroszokhoz – fűződő viszonytal lehet jellemezni, hanem a nagy területen kis lélekszámú, elszórt népesség maga is nagyon heterogén. Szerencsefia anyja – aki kézműves termékeit a Deatnu folyó norvég és finn partján is értékesítette, születése és házassága révén pedig egy kicsit mindegyikhez tartozott, „mindig azt mondta, hogy a norvégiai számik szebben ki tudnak öltözni, mint a finnországiak. Anyám ugyanis úgy vélte, hogy a norvégiai számik királyi fenségektől kapták az inspirációt...Anyám szörnyen fel tudott dühödni a finnországi számik visszafogott és szegényes viseletén. De hát mit lehet tenni, mondta olyankor anyám. Ha az ember megnézi a finn Kekkonek királyt (tkp. miniszterelnököt) és a norvég Olaf királyt egymás mellett, akkor meg lehet érteni a finnországi számik hanyagságát és igénytelenségét a ruhadarabjaikkal meg a ruhadíszekkel kapcsolatban.”.

Az utolsó írás a kötetben Junichiro Okura, japán származású szerző műve, Az élet jojkája. Két rénpásztor, Site és Vaki beszélgetése, jojkálása. Legmesszebb ebben a műben emelkedik a téma kultúrától, etnikumtól való függetlenedése, de legközelebb is ebben van. A számik természetközeli életmódja, a természet tisztelete szerves része a tradicionális életmódnak, beleértve a jojkahagyományt is. Az embert körülvevő természeti környezet páratlan szépséggel és gazdagsággal elevenedik meg Okura művében. Az ember és a természet összefonódása, az élet összekapaszkodása a természet erővel páratlanul szép és érzékletes képeket hoz:

„Így töltjük fiatalságunk, erőnk, életünk/e tarhegyek éj- és napos oldalán/ így lüktet a vér/ ereink patakjai/ élet ékesíti az életet/ örömmel díszíti/ bánattal érleli/ borjúbőr-finommá/ pengeél-élessé...”

Az élet jójájában végül is nyugvó pontra kerül minden. A kötetben megfogalmazott kérdések és a rájuk adott, kapott vagy épp elképzelt válaszok egy örömteli pillanatnak tűnő emberi életben jelennek meg, amelyről álmódója sem tudja eldönteni, hogy valóság volt-e vagy valóban álom? Okura szavaival: „Nem is maradt belőlünk más, mint jójka a szél zúgásában.”

Paréj Gabriella

*

Könyvsarok

Előző számunkban az *Észtország 100* c. ünnepi megemlékezésről írt beszámolómban említettem, hogy az ünnepség programján könyvbemutató is szerepelt. Ezen összesen öt megjelent, illetve megjelenendő könyvről volt szó. Ezek közül hármát már az ünnepség résztvevői kézbe vehettek, két további kötet azonban – tudomásom szerint – azóta sem jelent meg. Ebben az alkalomadtán jelentkező rovatunkban most a már megjelent köteteket mutatom be.

Mindhárom kötet Pusztay János szerkesztésében és a Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum kiadásában (felelős kiadó Rubovszky Éva) jelent meg. Borítójuk is hasonló, háttérben a szerkesztő által annyira kedvelt motívumot, borostyánkőveket ábrázoló képpel. Tartalmilag azonban három teljesen különböző könyvről van szó.

A *Borostyánkő – mozaik* c. kötet Pusztay János tíz írását tartalmazza, amelyek 2002 és 2017 között születtek és különböző sajtótermékekben jelentek meg. Mint az előszóból megtudjuk: „A jelen kötet szerzője korábban megjelent észt vonatkozású írásaiból válogatva tiszteleg Észtország előtt.” A címadó írásnak (*Borostyánkő – mozaik*, 4–40. l.) már az elején felmerül a borostyánkő motívum:

„Itt (a szombathelyi római kori Romkertben *A szerk.*) látható, taposható az egykori borostyánkőút egy – az ókori Savaria városfalain belül húzódó – szakasza. Ez az út, tulajdonképpen egész úthálózat, amelynek csak egyik ága a Savarián-Szombathelyen átvezető borostyánkőút, Észak-Itáliát köti össze a Baltikummal.” (7. l.) Ez a hosszabb írás sok fontos és érdekes információt tartalmaz Észtországról, az észt történelemről és kultúráról. a magyar–észt kapcsolatokról. De szó van benne a legkisebb balti-finn népről, a Lettországbán élő lívekről is.

A *rendíthetetlen bronzkatona* c. satírikus írás 2007-ben született, amikor az észt hatóságok egy katonai temetőbe helyezték át a korábban Tallinn központjában álló szovjet hősi emlékművet, kiváltva ezzel Oroszország éles tiltakozását. Pusztay mesterien gúnyolja ki a szovjet-orosz nagyhatalmi gőgöt, az igazságként hangoztatott hazugságokat, és bőven él a korábbi évtizedekben nálunk is unalomig használt és ma már szerencsére nevetségesnek tűnő sztereotíp kifejezésekkel.

2014. október 17-én Társaságunk rendezvényén hangzott el a *Rokon népek napja* c. beszéd (46–57. l.), amelyben az a szomorú esemény is jelentős teret kapott, hogy a magyar kormány bezárta a tallinni nagykövetséget. A beszéd először lapunk 2014. évi 4. számában jelent meg. A kötet végén (120–122. l.) a szerző felsorolja a megszüntetett szombathelyi Uralisztikai Tanszék észt vonatkozású kiadványait. Igazán tiszteletreméltó lista: a *Folia Estonica* sorozat 13 kötete, tíz szépirodalmi válogatás, szótárak és kisebb kiadványok. Ehhez jön még a Collegium Fenno-Ugricum kiadásában négy újabb szépirodalmi kötet. Csak bámulni lehet Pusztay János munkabírását, hiszen az említett sorozatokat és köteteket mind ő szerkesztette.

Két könyv az egyben az a kis verseskötet, amely a 12 legszebb magyar vers észt, illetve a 12 legszebb észt vers magyar fordítását tartalmazza. A *12 legszebb magyar vers / 12 kaunimat ungari luulet* áll az egyik címlapon. Ha pedig megfordítjuk a könyvet, akkor ezt olvassuk: *12 kaunimat eesti luulet / A 12 legszebb észt vers*. Ezek a fordítások először 2015-ben jelentek meg Pusztay Jánosnak a 13. finnugor írókongresszus tiszteletére kiadott harminc (!) kötetes sorozatában. (Listájukat l. Finnugor Világ 2015/3: 12–14. lap.)

A magyar verseket Fűzfa Balázs válogatta és talán nem lesz érdektelen felsorolni, hogy a magyar költészet mely remekei olvashatók immár észtül is: Berzsenyi Dániel *A közelítő tél*, Vörösmarty Mihály *A vén cigány*, Arany János *Szondi két apródja*, Petőfi Sándor *Szeptember végén*, Ady Endre *Kocsiút az éjszakában*, Babits Mihály *Esti kérdés*, Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség*, József Attila *Eszmélet*, Radnóti Miklós *Levél a hitveshez*, Weöres Sándor *Valse triste*, Pilinszky János *Apokrif*, Nagy László *Ki viszi át a szerelmet*. Bizonyos tekintetben minden ilyen válogatás szubjektív. Olvasóink talán részben más költőket vagy műveket választottak volna ki, de azt nyugodtan állíthatjuk, hogy ez a lista méltóképpen képviseli a magyar költészetet.

A kötetbe került észt verseket Arvo Valton és Asta Põldmäe válogatta. A válogatás az észt költészet utóbbi 150 évét reprezentálja időrendben. A magyar fordítás mellett az észt eredetit is olvashatjuk, így az észtül tudók összehasonlíthatják az eredeti szöveget és a fordítást, illetve akár saját megoldásokkal is kísérletezhetnek, ha elégedetlenek a fordítással. A sort Lydia Koidula (1842–1886) *Szerelmem vagy te, szép hazám* c. verse nyitja meg. Ez a vers megjelent lapunk 2016/4 számában (20. l.) A többiek: Juhan Liiv (1864–1913) *Ha még sokáig sötétben él hazád*, Anna Haava *Észak gyermekei vagyunk*, Ernst Enno (1875–1934) *Honvág*, Gustav Suits (1883–1956) *Az én szigetem*, Marie Under (1883–1980) *Elragadtatás*, Betti Alver (1906–1989) *Csillagok órája*, Karl Ristikivi (1912–1977) *Én is jártam Árkádia útján*, Kersti Merilaas (1913–1986) *Kör és kereszt*, Hando Runnel (1938) *Ma egész éjjel verselni fogok*, Paul-Eerik Rummo (1942) *Úgy összetartunk*, Doris Kareva (1958) *Örökkévalóvá válik az élet*. A felsoroltak közül Suits, Under, Alver, Merilaas és Rummo költeményét mutatványként közöljük mostani számunkban *Észt versek* címmel.

Illendő, hogy a fordítók nevét is feltüntessük: Képes Géza, Pusztay János, Rab Zsuzsa, Sirató Ildikó, Jávorszky Béla és Janurik Tamás.

Észt tudásom és irodalomtörténeti ismereteim nem jogosítanak fel arra, hogy érdemben foglalkozzam a kötetben olvasható versek irodalomtörténeti jelentőségével, vagy a magyar műfordítások részletes értékelésével. Azt azért érdekességként megemlítem, hogy a kötetben szereplő költők fele nő. Ezt én mindenképpen pozitív jelenségnek tartom. Egyébként nekem ezek a versek és magyar fordításaik tetszenek, különösen azok, amelyeket mutatványként közlünk. Csak azt tudom tanácsolni a kedves olvasónak, hogy szerezze be a kötetet és kezdjen el ismerkedni az észt költészettel.

Utolsónak maradt Egey Emese könyve *A két világháború közötti magyar–finn–észti kapcsolatok*. Ez a szerző 2003-ban megvédett doktori értekezésén alapul. Az értekezés 2010-ben Szombathelyen jelent meg *A két világháború közötti magyar–finn–észti kapcsolatok történetéből (Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés) címmel* (Savariae, 2010. Specimina Fennica XV.)

A könyvről ismertetés jelent meg a Finnugor Világ 2010/4-es számában (34–36. l.)

A mostani, második kiadáshoz írt előszómból megtudjuk, hogy az első kiadás elfogyott. Ez és persze Észtország (és az előző évben Finnország) jubileuma kellően indokolja az újabb megjelenést.

A két kiadás viszonyáról a szerző ezt írja: „Az első kiadás óta megjelent legfontosabb szakirodalmat felvettem a bibliográfiába, olykor hivatkozásként is; a szöveget helyenként bővítettem, mindenekelőtt a Jungerth Mihály személyét érintő kiegészítésekkel.” (6. l.) A két kiadás tehát nem teljesen azonos. Ennek ellenére nem szerencsés, és szerintem nem is indokolt, hogy részben megváltozott a mű címe. Tekinthejtük ezt a megjegyzést persze filológusi szörszálhasogatásnak

is. Reméljük, hogy a kétféle cím sem a bibliográfusi munkában, sem hivatkozások esetén nem okoz zavart.

A könyv részletes ismertetésétől eltekintek, mivel az említett 2010-es írásnak is én vagyok a szerzője. Hadd idézzem azonban régi cikkem záró mondatait, amelyeket ma is leírnék:

„Összefoglaló értékelésként megállapíthatjuk, hogy Egey Emese könyve egyrészt megbízható tudományos mű, másrészt érdekes és izgalmas olvasmány, amely a tárgyalt dokumentumok segítségével hű képet ad a két világháború közti magyar társadalmi és kulturális élet egy – számunkra fontos – szeletéről. Melegen ajánlom mindazoknak, akik csak egy kicsit is érdeklődnek a magyar–finn–észti kapcsolatok iránt.”

Csúcs Sándor

*

Négyszáz pénznév története és eredete

Maticsák Sándor: A mókusbörtől az euróig. Pénznevek etimológiai szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2018. 212 + [2] l. (Az Ékesszólás Kiskönyvtára 55.)

1. Hogy mire nem vetemedik egy finnugor nyelvész? Csak egy kis nyári szabadedő kell hozzá, egy kis szakértelem meg egy kis érzék a szófejtéshez.

Az Előszót (9–10) néhány összefoglaló jellegű és kifogástalannak mondható fejezet – tulajdonképpen önálló tanulmány – követi: A pénz rövid története (11–17), A magyar pénzek (18–19), Vándorló pénzek, vándorló pénznevek (20–21), A pénznevek fő típusai (22–29) és a Pénznevek etimológiai szótára bevezetője (30–32). Egy névtanos szakember kiváló alkotása a pénznevek típusait elemző fejezet. A magyar pénzekkel kapcsolatban a szótörténeti és az etimológiai részben szereplő (33–199) nevek jóval felülmúlják a kis összefoglalásban felsorolt elemeket. Aranypénzünk a *dukát*, azaz 1365 óta hazánkban a körmöci arany (vö. Révai 6 [1912]: 15), további pénzeink pedig (itt és a következőkben megkísérlem

a szótár időmegjelölését követni) a *dénár*, *forint*, *garas*, *babka*, *máriás*, *tallér*, az erdélyi *akcse* és *oszipora*, továbbá a *poltura*, *libertás*, *krajcár*, *peták*, *korona*, *fillér* és *pengő* (összesen 16 különböző név). A szótárt követi a Mai pénznevek és váltópénzek a föld mintegy 230 országát és azok ma érvényes pénznemeit (így nálunk a *forintot* és a *fillért* [?]) felsoroló jegyzéke (201–205). A kötetet végeredményben egy teljes irodalomjegyzék zárja (207–212), amelybe én még a Fodor István szerkesztette *A világ nyelvei* című kézikönyvet (Akadémiai Kiadó, Budapest 1999. 1700 l.) is felvettem volna. Mintaszerű a közel ötven internetes forrás felhasználása és ezek megadása.

2. Az etimológiai szótár egyszeri tüzetes olvasás után kiválóan nevezhető, és ebben a szerző lektorainak, többek között Keresztes Lászlónak és Agyagási Klárának is szerepe lehet. Én most megpróbálom az Európában, majd azon kívül elhelyezkedő egyes népek pénzeit – mint előbb a magyarét – összegezni. Ez persze nem tartalmazza a szótárban található számos ázsiai és afrikai nemzet fizetőeszközét. Tehát a német–osztrák, svájci, németalföldi–holland, olasz, francia, angol, spanyol, portugál, görög, orosz, baltikumi, török, izraeli, perzsa/iráni és dél-amerikai pénzeket sorolom fel e láthatólag a teljességre törekvő munka alapján.

A németeket tekintve Németország és Ausztria jelen pénzneme egyaránt az *euró* és a *cent*. A német pénztörténet aranypénze a *Wilhelm d'or* volt, ezüstpénzei pedig a *vierling*, *witten*, *haller*, *schweren*, *albus*, *vierchen*, *stüber*, *sechstel*, emellett a további pénzek: *pfennig*, *vierding*, *dreiling*, *körtling*, *sechsling*, *rénes brint*, *vierer* és a *kronenthaler*. Az osztrák pénzek: *groschen*, *gulden*, *groschen*, *Mária Terézia-tallér* (ezüstpénz) és a *schilling* (17, ill. 4 pénz). A svájci ak egykori és mai német (valamint francia) pénzei: *angster*, *stüber*, *batzen* (ezüstpénz), *duplone*, *frank*, *rappen* (6 pénz).

A németalföldi ezüstpénzek a *gruit*, *griffen* és a *leenwendaalder*. A további németalföldi és hollandiai pénzek a *gulden*, *florin*, *stuiver*, *mijt*, *daalder* és a *rijksdaalder* (9 pénz). Mint ismeretes, Hollandia – és Belgium – ma az *eurót* és a *centet* használja.

Ugyanígy Franciaország is. A francia pénzek a következők: *aguel*, *Louis d'or*, *Napoléon d'or* (mind arany), *blanc* (ezüst), továbbá a *livre*, *livre tournois*, *frank*, *écu*, *liard*, *decéme* és a *sou* (11 pénz).

Az olasz pénzek a történelem során vidékenként, illetőleg városokként óriási számban jelentek meg (*-ot kaptak felsorolásomban a nemes pénzek). Itáliában a *baiocco*, *fallano*, *oncia*, *soldo**, *quattrino*, *cavallo* és a *sisto*, Olaszországban pedig a *lira*. Római pénz a *sesterius*, *dupondius*, *quadraus**, *uncia**, *quinarius**, *sesterius*, *triens*, *aureus** (mind Krisztus előtt), *as**, *nummus*, *denarius*, *antoninianus**, *argenteus**, *solidus**, *follis*, *siliqua**, *millarense*, *tremissis**. Ezek után a városállamok betűrendjében: *bolognino* (bolognai), *ducatus**, *fiorino d'oro** (firenzei), *genovino* (genovai), *ambrosino**, *testone*,

*scudo**, *sestino** (nápolyi), *tari*, *augastalis carlin(o)* (szicíliai) és *piccolo*, *matapan*, *zecchino**, *giustina*, *marcello* (velencei). Ezek szerint a történeti, ill. a közelmúlt Itáliájában együttvéve 41 pénzfajta olvashatunk a szótárban, az egyes nemzetek szerinti legtöbbet.

A hivatalos angol pénznem a *font sterling* és a *penny*. A XIV. századtól kezdve egy sor aranypénzt (*noble*, *angel*, *sovereign*, *crown*, *guinea*), a XVI. században pedig egy ezüstpénzt (*shilling*) is vertek. Mindemellett jelentkezik még a *farthing*, *groat* és az anglo-gall érme, a *guiennois* is (összesen 11 pénz).

Az Ibériai-félszigeten 2002-től ugyancsak az *euró* és a *cent* honos. A spanyol arany- és ezüstpénzek (*marobotino*, *real*, *peso*, *doblón*) mellett jelentkezték a *jaquesa*, *dinero*, *doble*, *carderilla*, *pistole* és a *paleta* pénznemek is (10 pénz). A portugál arany- (*joão*, *potuguez*) és ezüstpénzek (*vintem*) kívül a XV. századtól kezdve a *justo*, emellett az *espadin*, *roda*, ill. a gyarmatokon használt *xeraphim* / *pardao* is ismert (7/8 pénz).

A görög pénznem is (18 éve) az Európai Unió két jeles valutája. Emellett ókori származású pénzek a *sztatér*, *mina*, *talanton*, *drakhma*, az *obolosz* ezüstérme, a *khalkosz*, valamint az újkori *phoenix* és *lepton* (8 pénz).

Európa keleti részén nézzük az orosz, az ész/lett/litván és a török pénzeket! Az orosz pénzek közé tartozik a *nogata*, *rezana* és a *veverica*, az újabb orosz pénzek közé a *poltina*, *grivna*, *rubel* [ezüstpénz is volt], *gyenga* [ezüstpénz], *kopejka* [rézpénz is volt] és a *cservonyec* (10 pénz). A ma hivatalos orosz pénz a *rubel* és a *kopejka*.

A Baltikum területén 2011-ben, illetőleg 2014-ben és 2015-ben váltottak át a közös európai pénzekre. Korábban az észt pénznem a *korona*, a lett pedig a *lat* és a *sanīms* volt. A litván történelem számos pénzt mutat fel a XV. századtól kezdve: *auksinas*, *sag*, *skatikas*, *ostmark*, ill. *ostrubel*, *litas*, *centas*, majd a *talonas* (összesen 7/8 pénz).

A törökök mai pénze a *lira* és a *kuruş*. A történelmi ezüst-, illetve rézpénzek: *akcsa*, *manghir*, majd a *kuruş*, további oszmán-török pénzek: *akcsa*, *altin*, *beşlik*, *mecidiye*, végül a *lira* (8 pénz).

Ázsiában érdekesnek találtam az izraeli és az iráni pénzeket. A Kr. u. 132–153 közöttől származó héber *zuz* ezüstpénz, valamint a *sékel* (Kr. u. V. század) mellett az izraeli *grush* (149), *font*, *lira* (147, 164), továbbá a *punta* és az *agora* (5 pénz). Jelenleg az állam két pénzneme: a *sékel* és az *agora* (összesen 7 pénz). Az ókori perzsa aranypénz a *pahlavi*, ezüstpénzek a *darik* és a *sziglosz*, a perzsa, illetőleg iráni pénzek továbbá a *toman*, *abbesi*, *shaki*, *mahmudi*, *riál* és a *qiran* (9 pénz). Ma a *riál* és a *dinár* (202) a két hivatalos pénznem.

Végezetül Dél-Amerika pénznemeit vizsgáltam végig. Nézzük tehát ez országok jelesebb történelmi pénznemeit – mai hivatalos pénznemükön kívül (ezeket l. 201–209), az országnevek betűrendjében: *austral* (Argentína), *boliviano*, *centesimo*, *sueldo* (Bolívia), *cruzado*, *cruzeiro* (Brazília), *sucre*

(Ecuador), *guarini* (Paraguay), *inti*, *real*, *sol* (Peru), *bolivar*, *venezolano* (Venezuela). Chilében és Uruguayban *peso* és *centavo*, illetőleg *peso* és *centésimo*, azaz a jelenlegi pénznemek ismertek.

3. Az olvasó a címszavak sorai között egy sereg értékes történelmi és művelődéstörténeti információhoz is hozzájut. Nézzünk előbb egy pár magyar vonatkozásút. Például az oszmán-török *akcse* Erdélyben román kereskedők révén forgalomban volt már a török megszállás előtt is (34–35). A horvát *banica* pénznévben feltehetően a magyarba került horvát-szerb *bân* 'bán' méltóságnév rejlik (44). A *denarius* (nálunk *dénár*) Magyarországra is eljutott a XI. század elején, és a hazai pénzverés ez által kezdődött meg (60). Sajnovics János neve és téves eredeztetése is szóba kerül az egyik szócikkben (119–120). A *krajcár* 1892-ig az Osztrák–Magyar Monarchia hivatalos váltópénze volt (106). A korai újkorban a nálunk terjedt aranypénzt *dukámak* nevezzük (69). A *garas* cseh közvetítéssel jutott el hozzánk (84). A két világháború közötti magyar *pengő* régen az ezüstpénzek neve volt, az aranypénzé *csengő*, a rézpénzé pedig *kongó* (138).

A világon először Kínában jelentek meg a papírpénzek, a papír feltalálása után (16). A „modern idők ECU-je az európai valutaegység rövidítése”, az 1979 és 1999 közötti *écu* (71). A Kilikiai Örmény Királyságban verték a *dahakan* aranypénzt és a *dang* ezüst- és rézpénzt (57–58). A *dram* ma Örményország hivatalos pénzneme (67). A *khoums* címszó alatt, mely Mauritánia hivatalos váltópénze, megtudható (102): „A világon jelenleg csak két olyan hivatalos váltópénzrendszer van, amelyik nem decimális alapon működik (a másik a madagaszkári *iraimbilanja*)”. A decimális rendszert egyébként Nagy Péter cár „az elsők között vezette be” (158–159), másutt pedig ez olvasható – ld. *decime* (59) –, a francia forradalom idején vezették be. A *korona* alatt szerepel a feröeri *króna*, és a szerző megemlíti, hogy 1951-ben bocsátották ki az első feröeri bankjegyeket (204). Ha jól látom, a könyv alapján legtovább a *drakhma* volt a legidőállóbb pénzfajta (66), amely Kr. e. az V. századtól – kis megszakítással – 2002-ig volt Görögország fizetőeszköze (a *livre* francia pénznem volt vagy ezer éven keresztül [115], az arany *dukát* a XIII. századtól az első világháborúig létezett [68]). A *dreigröschler* nevű ezüstpénz a XVI–XVII. században (legalábbis részben) lengyel–porosz–német–lett fizetőeszköz is volt (67). A poroszok aranypénze, a *Friedrich d'or* 1741 és 1855 között volt használatos (82–83). A *gulden* Danzig pénzneme is volt, 1923 és 1939 között (91). Amikor Hawaii még független volt, a XIX. század második felében *dala* volt a szigeteken a fizetőeszköz (57). Az orosz ezüstpénz, a *gyenga* 1917-ben eltűnt, de a név többes száma ma is az orosz 'pénz' megnevezésére szolgál (93). A finn *penni* a XIX. században lett váltópénz, melyet Elias Lönnrot vezetett be a finn *penninki* helyett (138). A *perun* montenegrói valutakísérlet eredete során a balti főisten neve is, ennek kapcsán finn és mordvin fejleményei is megemlíttettek (140).

Katalóniának önálló pénze volt 1830-ig, a *peseta* (140). A *talonas* címszó alatt írtak a Szovjetunió felbomlásának egyik következménye: „1994-ben 30 tonna *talonas*-t WC-papírként hasznosítottak újra” (184).

A horvát *kuna* a 'nyest' szóból származik (106–107), a kirgiz, üzbég és kazah váltópénz, a *tijin* eredeti jelentése 'mókus' (187), és e nevek azoknak az időknek az emléket őrzik, amikor egyfajta pénzként állatbőrökkel fizettek. Finnugor párhuzamok olvashatók a 'fizetésre használt állatbőr' > 'pénz' jelentésátvitelre (107). A kereskedelmi kapcsolatokban egykoron elsősorban a mókusbőr szolgált fizetőeszközként, így például az orosz *veverica* pénzegység neve is a 'mókus' jelentésre megy vissza (193).

4. A kitűnően felépített szócikkben rendszerint a nyelvész olvasó is megkapja kérdésre a választ (a szócikkek zöme kifogástalanul van megszerkesztve, így például a *font*, valamint a *forint* és a *líra*). Mégis egyik-másik pénznem tekintetében nem láthatunk tisztán. Például: nem tudjuk meg, hogy a francia *centime* mióta a *frank* váltópénze. Vagy a *font* és a *penny* vajon mióta, legalábbis melyik századtól Anglia fizetőeszköze. A világ legelterjedtebb váltópénze, a *cent* koráról sincsenek fogalmaink. Az *euro* váltópénzeként a finn *sentti*, amely a *cent* alakváltozata, önálló címszóként áll. Az *altin* „ötörök” pénzegységről sem tudunk meg semmit, de az *akcse* „oszmán-török” ezüstpénz kibocsátásának időpontjáról értesülünk. Aztán a lett *santīms* is mikor létezett? (Nem pontos az „eleinte” és a „később” megfogalmazás, amit *angster* alatt olvashatunk.) A spanyol gyarmatokon elterjedt *real* volt Peru eredeti pénzneme (170), de ezt nem címszóban olvashatjuk. Albánia váltópénze a *qintar* (201) vagy a *qindarka* (111, 149)? A cseh *haléř* a *korona* váltópénze (201) vagy nem (94)? A *jen* és a *jüan* szófejtése a *von* alatt (194) található meg, nem címszavukban. A *livre tournois* első, bevezető mondata (115) eléggé váratlan.

5. Maticsák Sándor újszólván hibátlan szótári munkáját szívből köszöntjük, és várjuk e területen is a folytatást.

Zaicz Gábor

